

CUMHURİYET DÖNEMİ TARİHÇİLERİ VE PROF. DR. M. TAYYİP GÖKBİLGİN

Zeki ARIKAN*

Prof. Tayyip Gökbilgin (1907-1981) Cumhuriyet dönemi tarihçilerimiz içinde seçkin bir yer tutmaktadır. Gökbilgin, Osmanlı tarihi üzerindeki araştırmalarıyla gerek doğuda gerek batıda haklı bir üne kavuşmuştur. Öte yandan Gökbilgin, çağdaş Türkiye'nin kuruluşu, temel sorunları ve bunlara getirdiği çözümlerle de XX.yüzyıl düşün hayatımızın önde gelen adlarından biri olmuştur. Doğu ve Batı'nın klasik dillerine aşinalığı, yaşayan dillere vukufu, enerjisi ve çalışkanlığı ona çok geniş alanda yetkiyle konuşmak, yazmak olanağı vermiştir. İşte biz, Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin dikkate değer temsilcilerinden birini ele alırken Gökbilgin üzerinde durmayı yerinde gördük. Ancak öncelikle onun yetiştiği ortam üzerinde durmanın yerinde olacağı kanısındayız.

Ortam

XX.yüzyıl başlarında Türkiye'de sistemli tarih araştırmalarının II. Meşrutiyet'le başladığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Nitekim, Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar geçen süre içinde tarihçiliğimizin çok ayrıntılı bir incelemesini yapmış olan Mükrimin Halil Yinanç¹, bizde bütün sosyal ve kültürel konularda olduğu gibi tarihçilik alanında ciddi ve bilimsel eserlerin hürriyetin ilanından sonra verilmeye başladığını belirtmektedir. Bu dönemde Batı'da yazılmış Türk tarihiyle ilgili birtakım önemli eserlerin de Türkçeye çevrilmesi, tarihçiliğimizin geleceği açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Ayrıntıya girmeden, eski bir diplomatın kapitülasyonları, Engelhardt'ın Türkiye ve Tanzimat'ı yanında Hammer'in ünlü Osmanlı Tarihi'nin büyük bir bölümü de dilimize çevrilmiştir².

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, İst. 1940, ayrı basım.

2 Tacoddin Kayaoğlu, *Türkiye'de Tercüme Müessesesi*, Kitabevi, İstanbul, 1998, 157-194.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra tarih araştırmalarında atılan diğer önemli bir adım da Tarih-i Osmani Encümeni'nin kurulmuş olmasıdır. Encümen, Osmanlı tarihini bilimsel yöntemlere ve çağdaş tarihçiliğin verilerine göre yazmak amacıyla kuruldu. Aynı zamanda Tanzimat'tan beri gündemde olan arşiv sorununa el atıldı. Ancak modern bir arşiv kurmak düşüncesi, yetmiş insan gücü yetersizliği, savaşlar, yokluklar nedeniyle gerçekleşmedi. Fakat encümen, Mehmet Arif ve Necip Asım tarafından kaleme alınan Osmanlı Tarihi'nin ilk cildini (İstanbul, 1335) yayınladı. İlk Türk tarih dergisi olan Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM) yayına girdi. Dergi, belge, kitabe yayını ve araştırma yazıları yanında Osmanlı tarihine ilişkin kaynak eserleri de ek olarak veriyordu.

Darülfünun Edebiyat Fakültesi içinde bir Tarih Şubesi vardı. Fakültenin çıkardığı **Edebiyat Fakültesi Mecmuası**'nda başta Köprülüzade olmak üzere, Ahmet Refik gibi müderrislerin araştırmaları önemli bir yer tutmaktadır.

Prof. Niyazi Berkes, İstanbul Üniversitesi'nin (o zaman Darülfünun) 1930'lu yıllardaki durumu hakkında dikkate değer gözlemleri aktarmakta ve bu arada Felsefe Bölümünü bitirdikten sonra iki yıl devam ettiği Tarih Bölümü üzerinde de ilgi çekici bilgiler vermektedir. Berkes'e göre burada Osmanlı, Avrupa, Roma ve Grek, Türk tarihi dersleri veriliyordu. Hocalar içinde en bilgini Avram Galanti idi. Fakat asıl önemli olan da şuydu: "*Profesörlerimizin hemen hiçbirinde sınıftaki dersin daha ötesinde bir şeyler öğrenmek isteyen gençlere karşı bir ilgi bulunmadığını görüyordum*"³. Berkes, Atatürk'ün Darülfünun'u ilk ziyaretine 15 Aralık 1930'da tanık olmuş ve Gazi'nin o sırada hangi profesörlerle görüştüğünü de yazmıştır⁴.

Mütareke ve işgaller Türkiye'de yeni bir tarih anlayışının kökleşmesine önemli bir katkıda bulunmuştur. Çünkü Mondros Mütarekesinden sonra başlayan işgallerin bir "*tarihsel haki*" iddiası ile yapılması, ülke aydınlarının buldukları bölgelerin Türklüğünü kanıtlamak gibi bir çaba içine girmelerine neden oldu⁵. Atatürk'ün tarihle ilgisi, Ulusal Kurtuluş Savaşları sırasında karargâhında tarih yayınları okumasından belidir. Bu konuda dikkate değer örnekler veren Niyazi Berkes, o günlerde Osmanlı tarihinin kapanış günlerinin yaklaşmakta olduğunu Atatürk'ten başka kimsenin kavramadığına dikkati çekmektedir. Yine Berkes'e göre İttihat ve Terakki dönemi tarihçiliği, onun akla uygun sayacağı bir tarih görüşü getirmemiştir. Atatürk, belki de Komünizmden farklı Hümanist ya da Sosyalist bir tarih görüşü aramaktaydı⁶.

3 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, (Yay. Ruşen Sezer), İstanbul, İletişim, 1997, 66.

4 Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul, Adam Yay., 1982, 22.

5 Enver Ziya Karal, "Tanzimat'tan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz", *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara, 1977, 254-259.

6 Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, 22. Ayrıca bk. Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, 25-49.

Cumhuriyet dönemi tarih anlayışına yön veren en önemli gelişmelerden biri Türk Tarih Kurumu'nun kurulması (1931) ve Türk Tarih tezi olarak bilinen tezin Birinci Türk Tarih Kongresinde tartışılmasıdır⁷. Tarih tezi; Tarih Kurumu'nun kurulmasından önce basında, dergilerde tartışılmış ve biçimlenmişti. Anlaşıldığına göre Atatürk, Türk'ün tarihini de Batı "*orientalist*"lerinin ve onların Köprülü gibi ardıllarının görüşlerinden kurtarmayı gözüne kestirmişti⁸. Türk Tarih Tezi'nin biçimlenmesinde Kurtuluş Savaşı'yla başlayan kültürel gelişmenin⁹, önemli bir etkisi olduğu gibi Batılı bilginlerin Türk tarihine önyargılı bakışlarının; Türkleri ülkesiz, tarihsiz, uygarlıksız¹⁰ gösterme çabalarının da önemli bir rolü olmuştur. Son çözümlemede "*Türk tarih tezinin kabul edilmesiyle milli tarihimiz gerçek karakterini millet ve dünya nazarında kazanmış oldu.*"¹¹

Öte yandan Atatürk, Meşrutiyet dönemi Türklüğü ideolojisinin kaynağı olan Türk Ocakları¹² yerine halkevlerini kurdu muştur. Asıl üzerinde durulması gereken nokta, bütün yurt çapında örgütlenen halkevlerinin dil, folklor, edebiyat, güzel sanatlar vb. yanında tarih araştırmaları için de önemli birer merkez durumuna gelmiş olmalarıdır. Cumhuriyetin inançlı öğretmen ve memurları, buldukları yörelerin tarihsel ve kültürel varlığını ortaya çıkarmak için inanılmaz bir çaba göstermişlerdir. Yöredeki belli eser yapıları, anıtlar incelenmiş, bunların kitabeleri yayınlanmış, yazma eserler, Şeriyeye Sicilleri ve arşiv kaynaklarıyla yabancı seyahatnameler, yayınlar taranmış ve değerlendirilmiştir. Halkevlerinin çıkardıkları dergilerde¹³ yer alan yazılar, araştırmalar, derlemeler ülkemizde yerelden ulusala, ulusaldan evrensele giden bir tarih bilincinin tohumlarını taşımaktadır. Prof. Şerafettin Turan, halkevlerinde yetişen gençlerin "*değerli birer sanatçı ve araştırmacı olarak Türk kültür ve bilim yaşamında büyük etkinlikler*" gösterdikleri üzerinde durmaktadır¹⁴.

Cumhuriyet döneminde sosyal bilim ve öncelikle tarih araştırmalarına yeni bir yön veren, yeni açılımlar sağlayan bir başka yapılaşma da yeni devletin başkentinde, gelecekte bir üniversitenin çekirdeğini oluşturmak üzere Dil ve

7 Büşra Ersanlı Bahar, *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih Tezi"nin Oluşumu*, İstanbul, Afa, 1992, 119-160.

8 Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, 23.

9 Enver Ziya Karal, *Atatürk ve Devrim*, METU Press, Ankara 1998, 85.

10 Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, 23.

11 Karal, *Atatürk ve Devrim*, 91.

12 Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, İletişim, 1997.

13 Mahmut H. Şakiroğlu, "Cumhuriyet Tarihimizde Süreli Yayınlarla Kısa Bir Bakış", *Tarih Kültürü*, 156' dan ayrı basım; Halkevleri için bk. Anıl Çoçun, *Halkevleri*, Ankara, 1990.

14 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi III/2, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yay., Ankara 1996, 82.

Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin açılmasıdır. 1933 Üniversite Reformu'na esas olan Malche'in raporuna eklediği görüş doğrultusunda, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 9 Ocak 1936'da Atatürk'ün de katıldığı büyük bir törenle öğretime açılmıştır. Daha 1926'dan başlamak üzere yurtdışına gönderilen gençler, bu fakültenin kadrosunun oluşmasında önemli bir görev üstlenmişlerdir¹⁵. Milli Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel, fakültenin yeni binasını hizmete açarken (4 Kasım 1940) burasının tarih açısından amacını: "*Öz kaynaklara inmek suretiyle ???minin aydınlatılması, bizimle münasebette bulunmuş milletlerin tarihine, yine kendi gözümüz ve kendi anlayışımızla bakılması...*"¹⁶ biçiminde özetlemiş bulunmaktadır. Yücel aynı zamanda: "*Türk ilmi bugün tarih sahasında doğru yolunu bulmuş; Cumhuriyet maarifi, yeni nesillere Türk milletinin medeni faziletlerini öğretmeğe başlamıştır. Bu fakülte, yaptığı tetkikler, bu zihniyette yetiştirdiği gençlerle tarih davamızda feyizli hizmetler görecektir...*" diyordu. Yücel'in sözünü ettiği, o günün gençlerinden biri de bizim asıl konumuzu oluşturan Prof. M. Tayyip Gökbilgin idi.

Gökbilgin'in Yaşamı

Prof. Gökbilgin, genel çizgileriyle özetlediğimiz böyle bir ortamda yetişti. Çocukluğu İmparatorluğun çöküş günleri içinde geçti. Bir Anadolu kasabasında Milli Mücadelenin sıkıntılı, fakat zafere doğru giden günlerini yaşadı. Bir eğitimci olarak genç Cumhuriyetin kadroları içinde yer aldı. Yine Cumhuriyetin genç kuşaklara hazırladığı olanaklardan yararlanarak seçkin bir tarihçi, bir bilim adamı olarak sivrildi. Ve bütün yaşamını araştırmak, araştırmalarının sonuçlarını yayınlamak, ders vermek ve öğrenci yetiştirmekle geçirdi.

Gökbilgin 1323 (1907)'de Ordu'da dünyaya geldi¹⁷. Soyadındaki "*bilgin*" sözünün de gösterdiği gibi ilmiyeye mensup bir aileden gelmektedir. Bu aile Hocazade diye anılmaktadır. Babası Hacı Mehmet Efendi'dir. İlk öğrenimini Çarşamba'da yapmış, Mütarekede ara verdiği öğrenimini Samsun, Erzurum ve Trabzon muallim mekteplerinde tamamlayarak 1929'da ilkokul öğretmenini olarak Aşkale nahiyesi Köy Yatı okulunda göreve başladı. Bunu, diğer köylerdeki öğretmenlikleri izledi.

Gökbilgin, yedi yıl ilkokul öğretmenliğinden sonra 1936 yılında öğretime açılan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne yazıldı. Burada kaydolduğu bölüm;

15 Ş. Turan, a.g.e., 80.

16 Hasan-Âli Yücel, *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*, Kültür Bakanlığı, Mersin, 2.baskı, 1993, 68.

17 Yaşamı ve eserleri üzerinde şu yayınlarda bilgi bulunmaktadır: Mahmut H. Şakiroğlu, "Büyük Bir Kaybımız Prof. M. Tayyip Gökbilgin (1907-1981)", *Bellekten*, 180 (1981), 551-572; Mübahat S. Kütükoğlu, "Prof. M. Tayyip Gökbilgin'in Ardından", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12 (1981-1982), 1-24; *Ana Britannica*, IX, 584.

bilimsel araştırmalarına yeni ufuklar açacak olan Hungaroloji Bölümü'dür. Türk tarih ve uygarlığının araştırılmasında önemli kişilerin yetiştiği bu alan, söz konusu fakültenin ilk kurulan bölümlerindendir¹⁸. Gökbilgin bu bölümde bir yandan Macarca'yı öğrenirken, diğer yandan da ileride kendisine geniş ufuklar açacak alanlara yöneldi. Yeni ve son çağ tarihi, Fransızca, Latince ve Almanca dersleri aldı. Prof. L. Rósonn'nin desteğiyle yaz aylarında Macaristan'a giderek kendisini Macar dil, kültür ve tarihinde derinleştirmek olanağını buldu. Macar arşivlerini yakından tanıdı. Macarca kaynakların Türk tarihi açısından önemini kavradı. Prof. L. Fekete'un arşiv sorunlarıyla ilgili yanlarını daha öğrencilik yıllarında Türkçeye çevirerek yayınladı¹⁹.

Gökbilgin, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesini 1940 yılında bitirdi. Hazırladığı bitirme tezi: **Osmanlı Tarihinin Macarca Kaynakları** başlığını taşımaktadır. 1940 yılında Edebiyat Fakültesine bağlı Türkiyat Enstitüsü'nde tercümen yardımcılığı kadrosuna atandı. Bir yandan da Edebiyat Fakültesinin tarih bölümünde dersler veriyordu. Çok geçmeden asistanlık kadrosuna geçirildi (1942) ve bu arada hazırladığı **Rumeli'de Yörükler ve Tatarlar** başlıklı çalışmasıyla doçent ünvanını kazandı. Yeni ve Son Çağlar Tarihi Kürsüsünde görevlendirildi. 1955 yılında profesör oldu. Bu arada altı yıl Ortaçağ Kürsüsünde Osmanlı Devletinin kuruluş dönemini okuttu. Gökbilgin 1959 yılında Türk Tarihi Kurumu ile Giorgio Cini Vakfı arasında uygulanan bilim adamı değişimi anlaşmasından yararlanarak Venedik'e gitti. Venedik Devlet arşivinde Kanuni Sultan Süleyman dönemi üzerindeki belgeler üzerinde çalışarak bunları sistemli bir biçimde yayınladı²⁰. Ancak çalışmalarında daha çok XVI.yüzyıl Osmanlı tarihi özellikle Osmanlı kurumları ve uygarlığı idi. Bunun fakültede okutulan siyasal ve askeri tarihten ayrı olarak bağımsız bir kürsü (anabilim dalı) haline getirilmesi için yoğun bir çaba harcayan Gökbilgin'in bu konuda verdiği uğraş 14 Kasım 1961'de gerçekteşti. 14 Aralık 1961'de de senatoda onaylanarak **Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü** kuruldu. Kürsü 1963-1964 öğretim yılında çalışmalarına başladı.

Gökbilgin'in sosyal, ekonomik, idari ve kültürel konulara ağırlık veren bu kürsüyü kurması, üniversitemiz tarih bölümlerinde köklü bir dönüşümü vur-

18 Mahmut H. Şakiroğlu, "M. Tayyip Gökbilgin", *göst. yer*, 552; Krş. A. İnan, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları ve Açılışı, 9 Ocak 1935", *Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Anma Kitabı*, Ankara 1974, 9-52.

19 Bunlardan birincisi *Arşiv Meseleleri*, (İstanbul, 1939) başlığı altında çevrildi. L. Fekete ve bazı Macar arşivcilerinin yazılarından yapılan çevirileri kapsayan bu eserin ilk iki makalesi doğrudan doğruya Türk arşivleriyle ilgilidir ve L. Fekete'nin kaleminden çıkmıştır. Gökbilgin, "Macar Devlet Arşivi ve Tarihçesi", *Belleten*, 11-12 (1939), 447-475. Yine bu tarihlerde L. Fekete'nin Atatürk'ün ölümü dolayısıyla yazdığı bir yazıyı da dilimize çevirmiştir. L. Fekete, "Yeni Türkiye", *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, VI (1939), 1-6.

20 Mahmut H. Şakiroğlu, "Prof. M. Tayyip Gökbilgin (1907-1981)", *Belleten*, 180 (1981), 551-572.

gulamaktadır. Çünkü o yıllarda Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihiyle uğraşan bilim adamları (Halil İnalcık, Cengiz Orhonlu, Mustafa Akdağ, Ömer Lütfi Barkan) bulunmakla birlikte edebiyat fakültelerinde henüz bu tür kürsüler yoktu. Türkiye tarihi ile uğraşan Batılı tarihçilerin giderek Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihine ağırlık veren bir çalışma sürecine girmeleri, Mübahat S. Kütükoğlu'nun belirttiği gibi, Gökbilgin'in böyle bir kürsü kurmasında etkili olmuştur.

Gökbilgin, sınırlı bir kadroyla bu kürsüyü kurmuştu. Kadrosuzluk o günlerin de ana sorunlarından biriydi. Nitekim Dr. Asistan olarak Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsünde göreve başlayan Prof. Dr. Nejat Göyünç²¹ bir süre sonra doçent olmuş ancak kadroya atanması uzun zaman almıştır. Daha sonra İngiltere'den dönen Dr. Salih Özbaran'a da asistan kadrosu güçlkle sağlanabilmiştir. O sırada Başbakanlık Arşivi Genel Müdürü olan Midhat Sertoğlu da bu kürsüde bazı dersler vermekle görevlendirilmişti.

Gökbilgin 13 Temmuz 1977'de yaş sınırından emekli oluncaya kadar kürsü başkanlığını sürdürdü. Emekli olduktan sonra kürsünün başına Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu geçti. YÖK'nun kurulduğu sırada bütün kürsüler anabilim dalına dönüşmüş ve dahası üniversitelerimiz içinde tek olan sözkonusu kürsünün kaldırılması gündeme gelmişti. Böyle bir karardan dönülmesi için Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'nun gösterdiği çabayı burada özellikle belirtmek isterim.

Gökbilgin'in sağlığı daha emekliye ayrılmadan önce bozulmuştu. 2 Haziran 1981'de yaşama gözlerini yumdu. Cenazesi 5 Haziran 1981 Cuma günü İstanbul Üniversitesi merkez binasında saat 11:00'de yapılan törenden sonra Şişli Camiinden kaldırılarak Zincirlikuyu'da toprağa verildi. Arkasından gelecek kuşakların her zaman yararlanacakları zengin bir kültürel miras bırakan Gökbilgin için arkadaşları ve öğrencileri **Tarih Enstitüsü Dergisi**'nin 12. sayısını (1981-82) onun hatrasına ayırarak hocalarına karşı duydukları saygıyı dile getirmiş oldular.

Daha 1943 yılında Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçilen Gökbilgin 300'ü aşkın kitap ve makale yayınlamış, yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir. Yurtdışında birçok kongre, sempozyum ve seminere katılmış, özellikle, aşağıda değineceğimiz gibi, bu kongrelerde sunulan bildirimleri derin bir eleştirici süzgecinden geçirerek Türk kamuoyuna duyurmaktan geri kalmamıştır. İslam Ansiklopedisi, Encyclopédie de l'Islam, Belleten, Tarih Dergisi, Türkiyat Mecmuası, Türccica, Meydan Larousse, Küçük Türk-İslam Ansiklopedisi, Kemalizm, Bilgi vb. Gökbilgin'in yazılarının yer aldığı belibaşlı dergiler olarak görülmektedir. Bütün bunların ötesinde Gökbilgin büyük sorumluluk bilinciyle, yurt sorunlarına, gün-

21 Prof. Göyünç, 1962 yılında Prof. Gökbilgin'in yanında Dr. Asistan olarak göreve başladı ve uzun yıllar sözkonusu kürsüde çalıştı. Bk. **Ata Dergisi**, Prof. Dr. Nejat Göyünç Özel Sayısı, 7 (1997, Konya).

cel konulara yabancı kalmamış ve sürekli olarak "uyarı" görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Akşam, Dünya, Vatan, Ulus, Milliyet, Cumhuriyet vb. gazetelerinde çıkan yazıları, bir aydın sorumluluğunun seçkin örnekleri olarak görülmektedir.

Gökbilgin İstanbul, Rumeli ve Balkanlar

Prof. Gökbilgin, Mahmut Şakiroğlu'nun belirttiği gibi, tarihin belirli bir dönemine sapanıp kalmamış, özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geniş bir dönemde başarı ve yetki ile kalemını konuşturmuştur. Başbakanlık ve Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki belgelerle Şer'iyye Sicilleri üzerinde yıllarca süren çalışmaları onun araştırmalarının temel malzemesini oluşturmuştur. Hemen ekleyebiliriz ki Gökbilgin'in araştırmaları Osmanlı tarihiyle sınırlı kalmamış, Milli Mücadele, yeni Türkiye'nin kuruluşu, Kemalizm gibi konuları da sistemli olarak kültür tarihimizde araştıran ve bu alanda da tam bir yetke ile konuşan bir tarihçi bir aydın olarak dikkate değer bir yer tutmuştur. Ancak asıl üzerinde durulması gereken nokta Gökbilgin'in tarih çalışmalarını sosyal, ekonomik ve kültürel konulara kaydırmış olmasıdır. Çünkü "*Müesseseler, teşkilat ve medeniyet, yani Osmanlı-Türk toplumunun devlet ve idari yapısı, geniş imparatorluğun yakın ve uzak bölgelerinin nasıl idare edildikleri, sosyal ekonomik durumlarının nasıl olduğu ve nihayet Osmanlı devletinde ilim ve kültür hareket ve faaliyetleri, sosyal ve medeniyet eserleri gibi konular ayrıca bir öğretim ve araştırma konusu ve ünitesi yapıyor, layık oldukları ehemmiyet verilmiyordu...*"²²

Gökbilgin, bu bağlamdaki çalışmalarının ilk örneklerini doçentlik tezini hazırlarken vermişti. Onun doçentlik tezi, yukarıda belirttiğimiz gibi, Rumeli'deki Yörükler ve Tatarla ilgili idi²³. Bu tez, Rumeli'nin Türkleşmesinde ve uluslaşmasında önemli bir rol oynayan yörüklerin Anadolu'dan Rumeli'ye göçürülerek o yörelerde iskân edilmesi sorunlarını işlemektedir. "*Yörüklerin Rumeli'ye göçüşlerini devlet tarafından yeni fethedilen yerlerin iskânı hususunda takip edilen umumi prensibin icaplarından saymak doğrudur.*" Böylece bu siyaset, "*...memleketin iskânı ve şenlendirilmesi gayesini de güden bu umumi prensibin tatbikatından ve birer metodundan ibaret*"tir²⁴. Gökbilgin, zengin arşiv malzemesine dayanarak Balkanlarda Rum, Bulgar, Slav ve diğer yerli halk arasında

22 M. Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul, 1977, VII.

23 M. Tayyip Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., İst. 1957.

24 M. Tayyip Gökbilgin, "Rumeli'nin İskânında ve Türkleşmesinde Yörükler", III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 15-20 Kasım 1943, TTK Ankara, 1948, 651. Krş. Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIII/1-4 (1951-1952), 56-78.

büyük bir yer tutan ve onlar üzerinde önemli bir etki yapan, yerleştikleri yerlere kendi adlarını veren, "*milli tarihimiz*" üzerinde dikkate değer bir yer tutan yöreklerin Rumeli'deki durum, statü ve rollerini açıklamaktadır.

Bu çerçevede Gökbilgin'in anıtsal bir esere daha imza attığını belirtmek gerekir. Bu da Edirne ve Paşa livasındaki vakıflar, mülkler ve mukataalarla ilgili son derece kapsamlı bir çalışmadır²⁵. Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükseliş dönemi kurumlarını toprak düzenini, mülk ve vakıf sistemini incelerken Rumeli eyaletinin Paşa livasına yani Edirne'ye önemli bir yer ayırmak gerekir. Edirne'nin XV.yüzyılın ilk yarısında devlet merkezi bulunması, idari ve askeri kadrolardaki ricalin ya da ilim hayatında rol oynayan belli başlı kimselerin bu şehirle yakın ilgileri ve bu kişilerin kentin kuruluş ve gelişmesinde oynadıkları rol, bu ilgiyi haklı kılan temel nedenler olarak görülmektedir. "*Gerçekten, Osmanlı İmparatorluğunda ilk devirlerde tevcih edilen mülklerle arazi vakıfları meselesinin ve bunların idare hayatındaki hususiyetlerinin tayini ve diğer cephelerden tetkiki işi de mühim bir mevzu teşkil eder...*"²⁶

İmparatorluğun "*teşkilat ve bünyesini*" iyi tanıyabilmek için öncelikle zirai-mali-ekonomik ve sonra da idari ve sosyal yapıyı aydınlatacak araştırmalara duyulan gereksinimi de dile getiren Gökbilgin, son yıllarda böyle bir amaca yönelen Türk tarihçiliğinin çok olumlu sonuçlar verdiğini ve bunda tarih, iktisat tarihi bilginlerimizin büyük bir rol oynadığına işaret etmektedir.

Edirne ve Paşa Livası'nın yayınlanması, Osmanlıların Rumeli'de yayılması ve yerleşmesi ve Balkanların Türkleşmesi sorununa büyük bir ışık tutmuş, tarihsel olayların ve kişilerin sosyal ve ekonomik sorunların anlaşılmasına, önemli bir katkıda bulunmuştur²⁷. Balkan tarihiyle uğraşan yerli ve yabancı araştırmacılar için de başvurulması gereken bir rehber, bir kılavuz ödevi görmektedir.

25 M. Tayyip Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukataalar*, İstanbul, 1952.

26 Krş. M. Tayyip Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Bellekten*, 78 (1956), 247-285; fr. 285-294.

27 M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi*, (İA), IV, 107-127; aynı yazar, "Tarihimizde Edirne'nin Mekkii ve Tarihesi", *Üniversite Haftası Edirne Konferansları*, İstanbul 1958, 38-63; aynı yazar, "Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler ve Enisü'l Müsâmirin", *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağanı*, Ankara 1965, 77-117; aynı yazar, "XV. Asrın Birinci Yarısında II. Murat Devrinde Hristiyan Birliği ve Osmanlı-Macar Mücadeleleri Esnasında Edirne", aynı eser, 119-135; aynı yazar, "Edirne Şehri'nin Kurucuları", aynı eser, 161-178. Şubat 1962'de Ankara'da toplanan Milli Eğitim Şurası'nda yeni açılacak üniversiteler hakkında görüşmeler yapılırken Prof. Gökbilgin, Edirne'de bir üniversite açılması konusundaki görüşlerini açıklamıştı. Aslında Gökbilgin, daha 1957'den beri bu konuda girişimlerde, çabalarda bulunmuş ve hazırlıklara girişmiştir (M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne Üniversitesi Niçin Gereklidir?", *Ulus*, 4 Ocak 1967). Edirne bugün bir üniversiteye kavuşmuş ve Gökbilgin'in rüyası gerçekleşmiştir. Bundan birkaç yıl önce, Trakya Üniversitesi Rektörlüğüne başvurarak Gökbilgin'in bu konudaki çabalarını belirtmiş, Edirne tarihine yaptığı katkıları dile getirmiş ve bu nedenle onun adının üniversite çatısı içinde bir yere verilmesini arz etmiştim. Ancak bu başvuruma şimdiye kadar yanıt alamadığımı üzümlere belirttim.

Gökbilgin'in çalışmalarında İstanbul'un fethi, Türklerin Balkanlarda yayılması ve yerleşmesi ve bu büyük tarihsel olayların doğurduğu sonuçlar önemli bir yer tutmaktadır. Gökbilgin, tarihsel olayların itici gücünü toplumsal yapıda aramakla birlikte büyük adamların da tarihin biçimlenmesindeki rollerini kabul eder. İlk Osmanlı hükümdarlarıyla Fatih'i, Yavuz'u ve Kanuni'yi bu bağlamda değerlendirmekte ve ele almaktadır. Bu çerçevede "*Büyük Teşkilatçı*" kurucu hükümdar olarak ele aldığı Fatih'in²⁸ İstanbul'un fethini evrensel sonuçlar doğuran büyük bir olay olarak değerlendirmektedir:

*"Avrupayı bütün hayatı ve saltanatı boyunca, fütuhâtı seferleri ve her türlü icraatı ile meşgul eden Fatih Sultan Mehmet, Bizans İmparatorluğu işini ecdadından asırlık bir mesele olarak, İslam ananesine göre ise bir çok asırların mirası halinde devir ve teslim almış, bu muazzam ve çetin problemi iktidarı kat'i şekilde eline aldıktan itibaren iki seneden az bir zaman içinde arzusu vechile ve devletinin hayatı menfaatlerinin emrettiği surette halledivermişti."*²⁹

İstanbul Türk olunca onun fethi ile Fatih evrensel (cihanşumul) bir önem kazanmıştır. Gökbilgin, bu bağlamda Rumen tarihçisi Briatianu'nun "*İstanbul için gerçek bir parlaklık devri başladı*" sözlerini de aktarmakta, ve buna sözkonusu tarihinin şu yorumlarını eklemektedir: "*İstanbul Türklerin eline geçince büyük bir imparatorluğun merkezi oldu. Bu devletin hududu derhal Tuna'dan Nil'e, Dicle'den Adriyatik'e kadar genişledi. Bu şehrin son iki asır boyunca o kadar azalan ahalisi, fetihten sonra süratle arttı. İmparatorluk merkezi olan İstanbul için hakiki restorasyon buraya İznik İmparatorunun avdeti değil, fakat Fatih Sultan Mehmet'in girişi oldu.*"³⁰

Öte yandan, İstanbul'un alınması Bizans sorunu tamamen çözüldüğü anlamına gelmiyordu. Çünkü bu büyük olayın yarım yüzyıldan uzun bir zamanlık öncesi vardı. Sonra bu imparatorluğun tasfiyesi ve onun varisi olmanın doğurduğu öyle sorunlar çıktı ki, Fatih Sultan Mehmet, ister yükselme devrine giren yeni **imperium**'un hükümdarı olsun ister Bizans imparatorlarının siyaset ve yönetimlerini devam ettirmek lüzumunu hisseden birisi bulunsun, fetihten sonra da "*ekseriya karşısında bir Bizans meselesi görmüştür.*"³¹ Kaldı ki Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda bir Bizans problemi her zaman var olmuş, ilişkiler hangi şekil ve renkte olursa olsun siyasal, askeri, sosyal ve ekonomik bağlamda devam etmiştir. Gökbilgin, bu konuda ünlü Bizans Tarihi uzmanı Va-

28 M. Tayyip Gökbilgin, "Kurucu ve Teşkilatçı Büyük Türk Hükümdarı, Fatih Sultan Mehmet", *Fethin 511. Yıldönümü Konferansları*, İstanbul 1964, 29-35.

29 M. Tayyip Gökbilgin, "İstanbul'un Fethi ve Fatih", *Vatan*, 29 Mayıs 1958, 6153.

30 Gökbilgin, göst.yer. Bu sözler şuradan aktarılmaktadır: G.I. Bratianu, *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, 169. İstanbul için bk. B. Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962.

31 M. Tayyip Gökbilgin, "Fatih ve Bizans", *Dünya*, 5 Ocak 1954, 667.

siliev ve Iorga'un görüşleri üzerinde durmaktadır. Vasiliev, Fatih'in üstün nitelikleri ve devlet kuruculuğu üzerinde durarak İstanbul'un fethinin bütün Batı Avrupa'da büyük bir yankı ve korku yarattığına dikkati çekmektedir.

Iorga ise fetihden sonra Bizans'ın yaşadığı ve devam ettiği görüşünü savunmaktadır. Gökbilgin'e göre *"Eğer bu görüş Fatih'in İstanbul'u aldıktan sonra, patrikhaneyi yeniden tesis ile Ortodoks ahaliye mezhep ve vicdan hürriyeti tanıdığı, gerek kendisinin gerek haleflerinin idaresi altında Şark Kilisesinin dini müesseselerine karşı hürmet gösterilerek iç idarelerine asla müdahale edilmediği mânasında ise çok doğrudur."*³² Fakat, Bizans'ın Osmanlı kurumlarına güçlü bir ölçüde etkilediği ve Osmanlı idari, askeri örgütünün Bizans kurumlarının bir kopyası olarak görüldüğü şeklinde ise bu bir varsayım olmaktan öte gidemez³³.

Bizans işini köklü bir çözüme kavuşturan Fatih'in ilk işi Balkanlar sorunu üzerinde düşünmek ve çaba harcamak oldu. Çünkü, Türk fütuhati sırasında Balkanlar bir anarşi içindeydi. Her şehir ya da önemli bir yerde bir feodal senyör, bir bey yerleşmişti. Ülkenin parçalanması, iktidarın kararsızlığı, egemen güçler arasındaki çekememezlik, kişisel tutkular, kıyamlar, gasplar sürekli olarak katlanılmaz bir durum yaratmıştı. Bu nedenle feodal rejimin kötülükleri dolaylı olarak ve kısmen Osmanlı fütuhatını hazırlamış oldu³⁴. Böylece Fatih, Balkanlar'da birliği dirlik ve düzeni sağlamak için en ivedi sorunlardan başlayarak sıra ile diğerlerini çözmeye çalıştı ve başarıya ulaştı. İstanbul'a sahip ve egemen olan Fatih, Batı'da kendisine Balkanlardan gelebilecek tedbirleri önledi.

Gökbilgin Fatih'in saltanatının sonlarına doğru İtalya'ya bir sefer düzenlemesi ve Otranto kalesinin alınmasında "ciddi sebepler aramak" gerektiğini de belirtmektedir. Ona göre: *"Fatih'in Şarki Roma İmparatorluğundan sonra garbi Roma'yı da fethederek İtalya'ya hakim olmak istediği bazı Bizans ve Garp kaynaklarınca kabul edilmektedir. Pulya seferi bu idealin tahakkuku yolunda bir adım telakki olunabilirse de bu hareketle Venedik siyasetinin teşviklerine daha büyük yol ayırmak herhalde doğru olur."*³⁵

Sonuç olarak Gökbilgin, Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlarda bağlayıcı ve birleştirici bir rol oynadığı inancını taşımaktadır. Tuna'nın ötesindeki bütün

32 Gökbilgin, *göst.yer.*, Krş. H. İnalçık, "The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantin Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers*, 23/24 (1969-1970), 231-249.

33 Krş. M.F. Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I (1931), 163-315.

34 M. Tayyip Gökbilgin, "Fatih ve Balkanlar", *Dünya*, 19 Ocak 1954, 681; aynı yazı şurada, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni (TTOKB)*, 160 (1955), 10-11.

35 M. Tayyip Gökbilgin, "Otranto'dan Sonra Barış", *Dünya*, 9 Mart 1954, 729. Aynı yazı burada: *TTOKB*, 150 (1954), 17-18. Fatih'in İtalya'ya olan ilgisi, Franz Babiryen, "Fatih Sultan Mehmet ve İtalya", *Belleten*.

beylikler için de dürüst bir siyaset izlemiştir. Bu beyliklerin iç işlerine, ilke olarak karışmaz, metbuluğunu tanıdıkları ve bunun gereklerini yaptıkları sürece ilişkiler iyi bir şekilde, pürüzsüz olarak devam ederdi³⁶.

Gökbilgin'in çalışmalarında Balkanlara, Rumeli'ye ağırlık vermesi raslantı değildir. Çünkü Edirne dışında, bütün Balkan yarımadası onun çocukluk dönemindeki Balkan Savaşları sırasında elden çıkmıştı. Bu acı kayıp ve bunun getirdiği ağır sonuçlar bütün kamuoyunu derinden etkilemiştir. Türk ulusçuluğunun Balkan felaketinden sonra yeni bir ivme kazanması bir raslantı değildir. Bütün bu felaketler, yenilgiler, kayıpların Cumhuriyet döneminde daha sağlıklı bir biçimde değerlendirildiğini ve bu değerlendirme yapılırken tarihin derinliklerine doğru gitmenin zorunlu bir hale geldiğini görüyoruz. Öte yandan Batı ve Balkan tarihçiliğinin olumsuz iddialarına yanıt vermek gibi bir çabanın da konuların seçiminde belirleyici bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Geçen yüzyılda Balkan ulusları bağımsızlıklarını teker teker elde ederken Türk egemenliği dönemini bir "yıkım" olarak anlatmak neredeyse Batı ve Balkan tarihçiliğinin temel bir paradigması haline geldi. Türklerin Balkanlarda yağma, çapul ve katliamdan başka hiçbir iz bırakmadıkları tezi işlendi. Yine Türklerin, Balkan uluslarını geri bıraktığı, onları zorla islamlaştırdığı, onların Avrupa uygarlığından yararlanmalarına engel oldukları iddiaları buna eklendi. Kimi Balkan topluluklarının Batı uygarlığını, barbarlara yani Türklere karşı korumak gibi büyük bir tarihsel görev yükledikleri tezi de işlendi³⁷. Gerçi Balkan tarihçileri arasından N. Iorgo gibi³⁸ dürüst olanlar, tarihsel olayları yerli yerine oturtular. Ancak bunların sayıları oldukça azdı ve geçen yüzyıldan beri sürdürülen karaçalmaların yüzyılımızda da devam ettiği görülüyordu.

Bütün bu iddiaları çürütmek Cumhuriyet dönemi Türk tarihçiliğinin yüklediği ağır bir sorumluluk olarak görülmektedir. Gökbilgin, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalçık, sağlam ve tutarlı araştırmalarla bu iddiaları göğüsleyen ilk tarihçilerimiz olarak görülmektedir. Nitekim Ömer Lütfi Barkan, Türklerin Rume- li'ye geçmesini, Balkanlara yerleşmesini bir nüfus ve kolonizasyon bağlamında ele alırken³⁹, Halil İnalçık da zorla bir İslamlaştırmanın kesinlikle sözkonusu

36 M. Tayyip Gökbilgin, "XVII. Asır Başlarında Erdel Hadiseleri ve Béthlen Gabor'un Beyliğe İntihabı", *Tarih Dergisi*, 1/1 (1949), 1-28.

37 M. Gogaj, *L'albanie et l'invasion turque au XVe siècle*, Paris, 1937.

38 N. Iorga, *Histoire des Etats balkaniques*, Paris, 1925; M. Tayyip Gökbilgin, "La conception de Nicolas Iorga sur l'Empire Ottoman", *Bulletin Association Internationale d'Etudes au Sud-Est Européen*, IX/1 (1971), 29-33.

39 Ömer Lütfi Barkan, "Kolonizator Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, II, (1942), 279-386; Krş. D. Angelov, "Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs", *Byzantinoslavica*, XVII/2 (1956), 220-275; Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1966, II, 10-16; Xavier de Planhol, *Les fondements géographiques de l'histoire de l'Islam*, Paris, 1968, 291-298.

olmadığını arşiv kaynaklarına dayanarak ortaya koymuş oldu⁴⁰. Bu bağlamda Gökbilgin'in Balkanlar, Macaristan, Bosna, Erdel vb. üzerindeki çalışmalarının XX.yüzyıl Türk tarihçiliğine büyük bir katkısı olduğunu özellikle vurgulamak gerekir.

Gökbilgin, bütün bu araştırmalarla da yetinmedi. Katıldığı uluslararası kongrelerde özellikle sözde Marksist, fakat aslında ırkçı ve şöven bir tarih görüşünden yola çıkan araştırmacıların geçen yüzyıldan beri yinelenen ve bilinen iddialarına yanıt vermeyi kendisi için vicdani bir görev saydı ve arşiv belgelerine de dayanarak bu tezleri çürütmeye çalıştı. Öncelikle *"Marksist Bulgar tarihçiliğinin... 'Osmanlı feodalizmi problemleri' diye dillerine doladıkları bir konuyu kendi yanlış ve esassız görüşlerine göre, tarihi gerçekleri tek taraflı ve subjektif bir şekilde muhakeme ederek değerlendirmeye"* çalışan iki Bulgar tarihçisini ağır bir biçimde eleştirdi⁴¹. Bu iki tarihçiden biri Burmov diğeri de Vera P. Mutavçieva'dır. Öte yandan Prof. Gökbilgin, 1966'da Viyana'da toplanan XII. Milletlerarası Tarihi İlimler Kongresi'nin Metodoloji ve Yeniçağ Tarihi ile ilgili sekiyonuna bir Romen ve üç Sovyet tarihçisinin sunduğu "XV. Asırdan XX. Asra Kadar Orta ve Güneydoğu Avrupa'da Köylü Hareketleri" başlıklı bildiriye de eleştirmişti. Daha doğrusu Gökbilgin bu tarihçilerin, 1419'dan 1914'e kadar çok geniş bir zaman dilimi içinde Habsburg ve Osmanlı İmparatorluğunda göç, haydutluk, kısmi direnme, mahalli karışıklıklar ve isyanlar gibi türlü şekillerde ortaya çıkan olayları bir *"milli kurtuluş ve sosyal ilerleme"* olarak değerlendirmelerine karşı çıkmıştı. Yine Gökbilgin'in karşı geldiği nokta *"Bir kısım Romen ve Bulgar tarihçilerinin Marksist tarih görüşlerini aşırı milli ve şöven hislerine bir vasıta, bir basamak"* yapmalarıydı⁴².

Gökbilgin'in sürekli olarak katıldığı kongreleri değerlendirmekten ve kongrelerin olumlu yönleri üzerinde durmaktan geri kalmadığını ve gerektiği zaman da sunulan bildirileri eleştirmek gereğini duyduğunu görüyoruz. O bu konuda sürekli olarak yapıcı olmaya çalışmış, eleştirileriyle de bilimsel bir kaygıdan yana olduğunu göstermiştir. Sözgelimi 1970 yılında (7-13 Mayıs) Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Enstitüsü'nün Atina'da düzenlediği bir kongrede Yunan tarihçisi ve Bizans tarihi otoritesi Prof. Zakhytnios'un düşüncelerini son derece yapıcı bulmuş ve bu düşünceleri Türk kamuoyuna aktarmıştı: *"Bütün genelleştirme tecrübeleri, bir takım ihtirazi kayıtlar altında, şu noktaya varmaktadır: Geniş siyasi kadrolar içinde ve parlak bir şekilde yaşayan devamlı surette yük-*

40 Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1954; aynı yazar, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler Vesikalar*, Ankara, 1954, 136-202.

41 M. Tayyip Gökbilgin, "İki Bulgar Tarihçisinin İddiaları ile İlgili Mülahazalar", *Tarih Dergisi*, 19 (1964), 15-40.

42 M. Tayyip Gökbilgin, "XV-XX. Yüzyıllarda Merkezi ve Güney-Doğu Avrupa'da Köylü Hareketleri Konusu Hakkında", *Bellekten*, 117 (1966), 91-97, Fr. 99-102.

sek kültür geleneklerini yenileyen Güney Doğu Avrupa, ortak uygarlık alanları meydana getirmiştir. Bunlar devirler ve bölgelere göre değişmektedir. Bu değişikliklerin aynı suretle etnik gruplara ve sosyal tabakalara göre de varlıkları görülür. Bu bakımdan önümüzde geniş bir araştırma sahası açılmıştır. Bu gayretlerimizde bize vaktiyle öncülük yapmış olan büyük simalar da vardır ki meşhur Rumen tarihçisi Nicolas Jorga bunların başında gelir. O, bir yandan insanlık tarihini incelerken, diğer yandan da Güneydoğu sentezinin dev siması olmuştur.⁴³

Prof. Zakhytnious'un bu yapıcı düşüncelerini vurgulayan Gökbilgin, aynı yılın Haziran ayında Strasbourg'da toplanan "Altay Etüdleri Milletlerarası XIII. Konferansı"na "Osmanlı Türklerinin İlk Devirlerinde İnsan Kurban Etme Olayları" başlıklı bir bildiri sunan Prof. Vryonis'in görüşlerini haklı olarak yadırgamaktadır. Kaldı ki Gökbilgin bildirisinin sunulduğu sırada gereken müdahaleyi yapmış ve bu müdahale "bazı eksik noktaları aydınlatmaya matuf olmuş..." sonuçta Prof. Vryonis Gökbilgin'in görüşlerini kabul etmek ihtiyacını duymuştur.⁴⁴

Gökbilgin, Bizans kaynaklarının bizim açımızdan iyice taranması gerektiği üzerinde durmakta ve üniversitelerimizde –bugün bile– Bizans tarihi kürsülerinin bulunmayışından yakınmaktadır:

"Bizans kaynakları, özel şekilde yetişmiş Bizans tarihi mütehassıslarımızca iyice açıklanmalı, içlerindeki tarihi gerçekler ile uydurma ve yakıştırmalar birbirinden ayıklanmalı ve bizim açımızdan değerlendirilmelidir. Üniversitelerimizde hâlâ gelişmiş Bizans tarihi kürsülerinin mevcut olmayışı, yetiştirmek için yeter derecede bir çaba gösterilmemesi bu konudaki kaygılarımızı arttırmakta ve bize bu alandaki noksanı gidermek ödevini ve sorumluluğunu yüklemektedir. Bu âcil ihtiyacı ve önemli dileği bu münasebetle belirtiriz."⁴⁵

Gökbilgin ve Türk-Macar İlişkileri

Osmanlı devletinin Balkanlarda egemenlik kurması ve XV. Yüzyılda Tuna'ya kadar olan bölgeleri sınırlarına katması, dahası Tuna ötesinde genişleme emelleri beslemesi, o dönemin disiplinli ve büyük bir devleti olan Macar Kiral-

43 M. Tayyip Gökbilgin, "Osmanlı İmparatorluğu Sorunu ve Kongreler", *Cumhuriyet*, 19.8.1970.

44 M. Tayyip Gökbilgin, "Osmanlıların İlk Yılları ve Doğru Olmayan Görüşler", *Cumhuriyet*, 20.8.1970.

45 *Cumhuriyet*, 20.8.1970. Gökbilgin'in aynı yıl temmuz ayı başında Kudüs'te yapılan "Osmanlı devrinde Filistin Tarihi ve Buradaki Yahudi Yerleşmeleri" konusunda düzenlenen bir toplantıya katılmıştır. Bu kongreyle ilgili izlenimleri son derece olumludur. "Bizde öyle bir itiba uyandı ki bugün İsrail tarih ekolü Osmanlı tarihine, müesseselerine bu imparatorluğun oynadığı yapıcı ve birleştirici role büyük önem vermekte, bunlara dayanmak ihtiyacını duymakla bu suretle kendi tarihlerini aydınlığa kavuşturacaklarına inanmaktadır." ("Osmanlılar ve Filistin", *Milliyet*, 23 Eylül 1970, 8221).

lığıyla çetin, hattâ tehlikeli savaşlar yapması sonucunu doğurmuştur. Ortaçağ koşulları ve zihniyeti iki ayrı safda cephe alan Türk ve Macar milletlerini elbette düşman kamplara ayıracaktı. Ancak Rönesans ve Reform devresinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da kudret ve şevketini artırarak Avrupa dengesinde önemli bir faktör haline gelmesini izleyen yıllarda durumda bir değişiklik olmuş, Kanuni Süleyman'ın Mohaç Zaferinden sonra⁴⁶, öncece onun Macar Milli Kırılı ilan ettiği Zapolyai'yi himaye etmesi ile, siyasal alanda başlayan Türk-Macar dostluk ilişkileri, sonraları zaman zaman daha kuvvetli ve samimi bir nitelik kazanmıştır⁴⁷. İşte bu ilişkilerin niteliğinin açıklanmasında Gökbilgin çok önemli bir rol oynamış ve onun çalışmaları sayesinde tarihsel Türk-Macar dostluğu yerli yerine oturabilmiştir. Yukarıda değindiğimiz gibi daha öğrenciliği sırasında Macaristan'daki bilimsel çevrelerle yakın bir iletişim kuran Gökbilgin, ilk çevirilerini de Macarca'dan yapmıştır. Yukarıda değindiğimiz gibi Macaristan'daki arşivlerin özellikle Osmanlı arşivi ile ilgili yazılarını dilimize çevirmiştir⁴⁸. Öte yandan Osmanlı tarihi hakkındaki Macar kaynaklarına derinlemesine nüfuz eden Gökbilgin, araştırmalarında çok geniş ölçüde bunlardan yararlanmıştı. Bunun ötesinde Gökbilgin araştırmalarında Türk-Macar ilişkilerine, Türk yönetimi altındaki Macaristan'ın durumuna, Macaristan'daki Türk dönemi izlerinin tarihsel önemlerinin açıklamasına önemli bir yer vermiştir. Gökbilgin, öncelikle Macaristan'daki Türk dönemiyle ilgili olarak öteden beri yerleşmiş olan ön yargılı düşüncelerini eleştiri süzgecinden geçirmiş ve bu konuda daha yakın dönem Macar tarihçiliğinin sağlıklı yaklaşımları üzerinde durmuştur. Nitekim Macaristan'daki Türk egemenliği dönemi üzerinde arşiv belgeleri üzerinde derin araştırmalar yapan Takats Sandor, Macar tarihçilerini "*hâlâ eski kroniklerin küflü izlerinde*" yürüdükleri için eleştiriyor, bunların kullandığı kitapların büyük bir bölümünün "*tarafgir ve bir cephe olması*"ndan yakınıyordu⁴⁹. Bu tarihçi, oldukça yansız bir biçimde Türk egemenliği döneminde Macarların dinlerine karışılmadığını, geçmişten kalan kurumların hiç birine dokunulmadığını da yaz-

46 M. Tayyip Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Âmilleri", **Kanuni Armağanı**, Kanuni Sultan Süleyman'ın 400. Ölüm Yıldönümü Anma Kitabı, Ankara, 1970, 5-39.

47 M. Tayyip Gökbilgin, "Tarihte Türk-Macar Yakınlığı", **Ulus**, 29 Mayıs 1967.

48 **Arşiv Meseleleri**, [Fekete ve Macar arşivcilerinin yazıları], Çev. Tayyip Gökbilgin, İstanbul, 1939; Gökbilgin, "Macar Devlet Arşivi ve Tarihçesi", **Belleten**, 11-12 (1939), 447-475; Lajos Fekete, Çev. M. Tayyip Gökbilgin, "Türk Vesikalarının Neşri ve Bu İşin Arzettığı Meseleler", **Belleten**, 20 (1941), 607-616. Arşiv konusu ve diplomatik sorunlara Gökbilgin, büyük bir ilgi duymuş ve bununla ilgili pek çok çalışmaya imzasını atmıştır: M. Tayyip Gökbilgin, **Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1979. Ayrıca bk. aynı yazar, "Arşiv İşlerimiz", **Akşam**, 13 Ekim 1945, 9694; aynı yazar, "Arşiv İşlerimiz", **Dünya**, 16 Şubat 1954, 708; aynı yazar, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanuni Sultan Süleyman Devri Belgeleri", **Belgeler**, 1/2 (1964), 1-120; aynı yazar, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", **Belgeler**, V-VIII, (1968-1971), 1-15.

49 M. Tayyip Gökbilgin, "Macaristan'daki Türk Hakimiyeti Devrine Ait Bazı Notlar", **Türkiyat Mecmuası**, VII-VIII (1942), 205.

maktadır. Gökbilgin, Macar tarihçilerinin olumlu değerlendirmelerini aktardıktan sonra Macaristan'ın Osmanlı dönemindeki ekonomik refahı, ülkede sağlanan güvenliği dile getiren Türkçe belgelerden de yığınla örnek vermektedir. Sonuç olarak: *"Tarih objektif bir şekilde mütalaa edildiği takdirde, hakikatın bazı iddialardan ne kadar başka olduğunu bu kayıtlar bile kısmen anlatmaktadır. Macar tarih edebiyatında hıristiyanlığı ve Garp kültürünü 'barbarlara' karşı müdafaa iddiasını şu birkaç vesikanın da ne kadar zayıflattığı görülür.*

*Türk milleti her zaman, her yerde, hamle ettiği vakit ileri bir medeniyetin hamili olmuş; kendisine karşı müdafaa edilen ise, bazı bakımlardan nizamsız bir halde bulunmuştur. Bunun bariz bir delili de XVI. asırda Türk hakimiyetinin, bizzat Macar tetkiklerinin de işaret ettiği gibi, Macaristan'da Macar dil, milliyet mevcudiyetinin büyük bir hamisi olmasıdır. Bugün bunu, şu veya bu türlü malahazalarla, red ve cerhe çalışmak, tarihi realiteye karşı bir haksızlık olur..."*⁵⁰

Gökbilgin'e göre o zamanki *"askeri fütuhât, ileri bir medeniyetin, yüksek bir teşkilat ve tekniğin eseridir."* Fakat bu, uzun zaman *"tahripkâr"* bir istila olarak gösterildi. Budin'deki Türk idaresi de geri bir Doğu Medeniyet muhitinin mahsulü gibi görüldü, koyu bir taassup ve kin tesiriyle böyle gösterildi. Oysa, Macarlar, Habsburgların çıkarları uğruna feda edilmiş, Mohaç'ta ordusunu ve kuralını kaybetmişti. Birçok Macar Osmanlı'nın gelmesiyle yabancı hakimiyetinden kurtulduklarına inanmışlardı. Türk egemenliğinin Türk yönetiminin asla *"Milli bir felaket sayılmayacağını"* Macar tarihçileri bugün artık kabul etmektedirler.⁵¹

Türk egemenliği Macaristan'da 150 yıl sürdü. Bu dönemde ortaya konulan sanat eserleri ve anıtları Macar yaşamında bugün bile etkilerini duyuracak kadar canlılığını korumaktadır. Bu eserlerin *"Macaristan tarihinin damgasını taşımaktadır."* Budapeşte Güzel Sanatlar Müzesi, Türk dönemi kalıntılarının toplanmasına, saklanmasına ve değerlendirilmesine büyük bir önem vermektedir. Çünkü, II. Viyana kutaşmasıyla başlayan bozgun ve geri çekilme sırasında Türk damgası taşıyan her şey büyük bir kıyıma uğradı⁵². Kaybedilen bütün Balkan topraklarında hazin bir biçimde yürütülen bu *"imha"* işi Macaristan'da ancak geçen yüzyılın ikinci yarısından sonra durdurulmuş, geri kalanların büyük bir özenle korunmaları yoluna gidilmiştir⁵³.

50 Gökbilgin, göst.yer, 210-211.

51 M. Tayyip Gökbilgin, "Türk İdaresinde Budin", *Atatürk Konferansları*, V, 1971-1972, Ankara, 1975, 163-178; Krş. Gyula Kaldy-Nagi, *Macaristan'da 16.Yüzyılda Türk Yönetimi*, Studia Turco-hungarica, Budapeşte, 1973. Ayrıca bk. L. Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi", (Çev. Sadrettin Karatay), *Bellekten*, 116 (1965), 615-638; L. Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi", (Çev. M. Tayyip Gökbilgin), *Bellekten*, 170 (1979), 457-480.

52 Bu eserler arasında Kanuni'nin Sigetvar'daki türbesi de vardı. Bk. Tayyip Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar'daki Türbesi", *Tarih Dünyası*, 1/4 (1 Haziran 1950), 144-146.

53 M. Tayyip Gökbilgin, "Macaristan'daki Türk Hatıraları", *Vatan*, 12 Mayıs 1960, 6824.

Macarlar geçen yüzyılın ortalamalarından başlamak üzere Türk sanat eserlerini bilinçli bir koruma altına alırken öte yandan da, Osmanlı döneminde büyük bir kültür ve sanat merkezi olan Budin'in tarihsel varlığını ortaya çıkarmak için büyük bir çaba gösterdiler. Egri kalesinde, Budin'in Taban semtinde yapılan kazılar ve sistemli araştırmalar, Macaristan'daki kültür ve sanat yaşamının anıtsal eserlerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Özellikle seramik buluntuları bunlar arasında seçkin ve göz alıcı bir yer tutmaktadır. Türk mimarisinin gelenekçi ve şekilci üslubunun daha sonraki Macar mimarisi üzerinde pek fazla etki yaptığı söylenemez. Ancak ele geçen Türk seramik ve çini parçaları, bu sanatın Macar güzel sanatları üzerinde etkili bir rol oynadığını ortaya koymaktadır⁵⁴.

Türk-Macar ilişkileri günlük yaşamın her alanında karşılıklı bir etkileşime ortam hazırlamıştır.

*"Bir Macar tarihçisinin tespit ettiği göre ... ev eşyasından birçoğunu Macarlar Türklerden almışlardır. Mesela yorgan şekilleri, gümüş sırmalı kumaşlar Macaristan'a Türkiye'den gitmiştir. Osmanlı memleketleri dahilinde imal edilen ipekliler, türlü kumaşlar, hatta kiliselerdeki âyinlerde giyilen elbiselerin kumaşları, çizme ve mahmuz da Türklerden alınmıştı. İki milletin birbirine olan karşılıklı tesiri o derece artmıştı ki Evliya Çelebi Tuna'da işleyen gemilerde bulunan Türk ve Macarların aynı elbiseleri giydiklerini, oradaki Türklerin de abaniye sarık gibi serpuşları atarak doğrudan doğruya Macar kalpakları taşıdıklarını görmüştü."*⁵⁵ Hattâ bir çok Türk kusursuz bir Macarca konuştuğu gibi Türkçe ve Macarca da karşılıklı öğrenmelerde bulunmuşlardır. Bütün bunların ötesinde Doğunun lalesi, hayat ağacı, servi ağacı, arabesk hencesi şekilleri motifleri Macaristan'ın her yerinde kendini gösteriyordu. Birçok Macar, Türk işlemleri imalathanelerinde çalışmakta, özellikle Erdel Beylerinin konaklarını da Türk motifleri bezemektedirler.

Üzerinde durulması gereken bir nokta da Osmanlı yönetimi döneminde doğrudan doğruya Türk ve Macar halkı arasında bir yakınlaşmanın gündeme gelmiş olmasıdır. Macaristan'da Türklerle komşuluk yapanlar onları yakından tanımışlar, öteden beri onlara belletilen *"En büyük düşmanımız Türklerdir"* yolundaki kanının tersine bambaşka bir düşünceye sahip olmuşlardır. Birçok Budin beylerbeyinin mektuplarında görülen: *"Tanrımız birdir, dinimiz ayrı da olsa hepimiz insanız"* sözü Türk-Macar ilişkilerinin hümanist niteliğini ortaya koymaktadır. Başta kadızade Ali Paşa olmak üzere birçok devlet adamı Macaristan'ın ekonomik gelişmesine hizmet etmişlerdir. XVI. Yüzyılda Türkler, Macaristan'ı

54 Gökbilgin, göst.yer, Vatan, 12 Mayıs 1960.

55 Tayyip Gökbilgin, "Macaristan'daki Sanat Eserlerimiz II", Vatan, 16 Mayıs 1960, 6828.

sömürmek, oradan ağır vergiler almak yerine, tam tersine Mısır hazinesinden gelen paranın önemli bir bölümünü bu bölgedeki kale ve şehirlerin gereksinimlerine ayırmakta idiler⁵⁶. İçki sohbetleri bile iki halkı birbirine yaklaştırıyordu. Zira en güzel şaraplar, Türk beylerinin tımar ve zematlerinde üretildiği için Macarlar bu şarabı Türk şarapları olarak adlandırmışlardır⁵⁷.

Sözün kısası, *"iki milletin ruh yapısı, ahlak ve karakterleri arasındaki derin benzerlik, zamanla ve türlü amillerin etkisi altında yavaş yavaş anlaşılır ve kabul edilir bir hale gelmiş, bazı olaylar da bu gerçeği tamamen açığa vurmuştur."*⁵⁸ Nitekim iki ulusun birarada yaşaması, zamanla karşılıklı güven duygularını arttırmış ve insanları birbirine daha çok yaklaştırmıştır. Türkleri ve Macarları birbirine yaklaştıran diğer önemli bir etken de Habsburgların Macarlara karşı güttüğü siyaset olmuştur. Nitekim Habsburg siyaseti, Türklüğe eğilim gösteren Macarları daima hain saymış ki bunlara Türk damgası vurmuştu⁵⁹.

Öte yandan Macar ulusal kıyam hareketleri de daima Türkler tarafından desteklenmiştir. XVII. yüzyıl başlarından itibaren Bocskay, Bethlen, Tökhöly, Rakoczky gibi Macar özgürlük ve bağımsızlık eylemlerinin önderleri ve kahramanları Avusturyalılara ve yabancılara karşı Osmanlı Devletini bir güvence olarak görmüşlerdir. XVIII. yüzyıl başlarında Macar milli kahramanı Rakoczi F. II'nin Macar özgürlüğü için yaptığı mücadele Türk devleti ve milleti tarafından nasıl canla başla desteklendiği, başarısızlık sonunda kendisinin ve adamlarının Tekirdağ'ında aziz bir misafir gibi senelerce yaşayıp orada öldüğü bilinmektedir. Bugün müze olan ve iki millet arasında ebedi bir dostluk hatırası olarak bu güzel şehrimizi süslemektedir⁶⁰.

Rakoçi'nin yakın ve sadık adamı Mikes Kelemen'in anı niteliğini taşıyan mektupları Macar edebiyatı klasikleri arasında sayılmakta ve Türk toplumsal yapısı ve yaşayışıyla ilgili son derece ilginç gözlemleri, değerlendirmeleri kapsamaktadır⁶¹.

Macaristan'da ulusal tarih bilincinin büyük bir hızla geliştiği XIX.yüzyıl ortalarında Türkiye'ye gelen Macar mültecileri ve bunların en seçkin siması

56 M. Tayyip Gökbilgin, "Türkoloji ve Macaristan", *Milliyet*, 15 Kasım 1970, 8274.

57 M. Tayyip Gökbilgin, "Tarihte Türk-Macar Yakınlığı", *Vatan*, 20 Mayıs 1960, 6832. Krş. Aynı yazar, "Osmanlı Tarihinde Türk-Macar Yakınlığı", *Tarih Dünyası*, I/9 (15 Ağustos 1950), 366-367, 393; aynı dergi, II/12 (1 Ekim 1950), 503-505.

58 Gökbilgin, göst. yer.

59 M. Tayyip Gökbilgin, "Tarihte Türk-Macar Yakınlığı", *Vatan*, 20 Mayıs 1960, 6832.

60 M. Tayyip Gökbilgin, "Tarihte Türk-Macar Yakınlığı", *Ulus*, 29 Mayıs 1967; aynı yazar, "Rakoczi Ferenc II ve Osmanlı Devleti Himayesinde Macar Mültecileri", *Atatürk Konferansları*, VIII, 1975-1976, Ankara 1983, 106-123.

61 M. Tayyip Gökbilgin, "Rakoçi ve Mikes Kelemen", *Ulus*, 10 Ekim 1967; K. Mikes, *Türkiye Mektupları*, (Çev. Sadrettin Karatay), Milli Eğitim Bakanlığı, Dünya Edebiyatından Tercümeleler, Macar Klasikleri, Ankara, 1945-1946, 2 cilt.

Lajos Kossuth, Türk-Macar ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadırlar⁶². 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Avrupa'da Türkleri destekleyen yankıların yalnız Macaristan'dan gelmesi herhalde rastlantı değildir⁶³.

Gökbilgin yukarıda değindiğimiz gibi tarihsel süreç içinde Türk-Macar ilişkilerini, yakınlığını, iki ülke insanları arasındaki dostça ilişkileri araştırmaya, vardığı sonuçları kamuoyuna aktarmaya büyük bir özen göstermiştir. Böylece tarihin insanları ayıran değil, fakat birleştiren bir niteliği olduğunu da ortaya koymuştur. Bu bağlamda Gökbilgin'in son büyük girişimi, Macar ulusal kahramanı II. Rakoczi Ferenc hakkında uluslararası bir sempozyum düzenlemesidir. Gökbilgin'in başkanlığında, Semavi Eyice, Cengiz Orhonlu ve Salih Özbaran'dan oluşan kurulun çabalarıyla yapılan bu sempozyumda Türk-Macar kültür ilişkilerine de büyük bir ağırlık verilmiştir. Türk-Macar ilişkilerinde bir "*rabuta tesis etmiş*" olan bu Macar kahramanının adına yapılan bu sempozyuma Türk bilim adamları yanında pek çok Macar bilgini de katılmıştır.

Gökbilgin ve Anadolu

Rumeli eyaletine, Orta Avrupa ve Macaristan'daki gelişmelere bu denli büyük bir ağırlık veren Gökbilgin, İmparatorluğun Anadolu yakasını da ihmal etmemiştir. Ortaçağ kürsüsünde görev yaptığı sırada derslerinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sorununa önemli bir yer vermiş ve elde ettiği sonuçları İslam Ansiklopedisine yazdığı Osman I, Orhan gibi maddelerde ortaya koymuştur. Anadolu'da uzun süre Osmanlı Devleti'nin başkenti olan Bursa'nın gelişmesiyle ilgili olarak yaptığı araştırmaları da gözönünde bulundurmak gerekir⁶⁴. Kütahya ve Tokat maddelerini İslam Ansiklopedisi için hazırlamış, Trabzon'la ilgili çok kapsamlı bir araştırması da Belleten'de yayınlanmıştı⁶⁵. Kayseri ve Konya üzerindeki araştırmalarını da dikkate almak gerekir⁶⁶. Tokat Sancağıyla ilgili bir Tapu/Tahrir Defterinin yayını üstlenmiş, fakat ne yazık ki bu önemli çalışma sonuçlandırılmamıştır.

62 Krş. Nejat Göyünç, "1849 Macar Mültecileri ve Bunların Kütahya ve Halep'de Yerleştirilmeleri ile İlgili Talimatlar", *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Kültürleri Sempozyumu*, İstanbul 1976, 173-179.

63 M. Tayyip Gökbilgin, "Plevne Kahramanı ve Macarlar", *Bilgi*, 123 (1957), 4, 17.

64 M. Tayyip Gökbilgin, "Murad I Tesisleri ile Bursa İmaret Vakfı", *Türkiyat Mecmuası*, IX (1953), 217-227; aynı yazar, "Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1968, 261-273.

65 M. Tayyip Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, 102 (1962), 293-337.

66 M. Tayyip Gökbilgin, "XVI. Asır Başlarında Kayseri Şehri ve Livası", *Zeki Velidi Togan'a Armağanı*, İstanbul, 1950-1955, 93-108; aynı yazar, "XVI. Asırda Karaman Eyaleti ve Larende-Karaman Vakıf Müesseseleri", *Vakıflar Dergisi*, VII (1968), 29-38.

Gökbilgin'in çalışmaları bunlarla sınırlı kalmadı. Doğu Anadolu, İran ve Lübnan'a kadar uzun geniş bir alanı da araştırma konusu olarak masasına yatırdı ve özgün incelemeler ortaya koydu⁶⁷.

Ahlak ve Siyaset Ükeleri

Prof. Gökbilgin, bir tarihçi, bir bilim adamı, bir aydın, bir eğitimci olarak her zaman taşıdığı sorumluluğun bilincine varmış, çeşitli gazetelerde yazdığı yazılarla uyarı görevini yapmaktan geri kalmamıştır. O, bunun herşeyden önce "*tarihe karşı*" bir sorumluluk olduğunun bilincindedir. Bu çerçevede Gökbilgin'in, Kanuni döneminin ünlü devlet adamı Rüstem Paşa'nın suistimalleriyle ilgili bir araştırması da son derecede önemlidir⁶⁸. Öte yandan XVII.yüzyıl başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yürürlükte olan yasaları, kuralları derleyen, devletin taşra örgütü, tımar düzeni ile sayısal verileri bir araya getiren, defter emini Ayn-ı Ali Efendi'nin *Kavanin-i Âl-i Osman*.. adlı eserinin yeni basımına yazdığı giriş, onun bu sorunlara derinlemesine nüfuz ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Yine Gökbilgin'in, kimi devlet adamları hakkındaki haksız yargıların düzeltilmesi yolundaki çabalarını ahlak ve bir bilim adamının dürüstlüğü bağlamında değerlendirmek gerekir⁶⁹. Asıl üzerinde durulması gereken nokta Gökbilgin'in bu ülkede görülen, kimsenin gözünden kaçmayan bazı bozukluk ve huzursuzlukları dile getirirken sorunların kaynağına, kökenine kadar gitmesi ve böylece tarihi temel bir çıkış noktası olarak almasıdır. Bundan ötürü Gökbilgin, "*tarihimizde geçmiş bir kısım hadiseleri ve ahlakın siyasetle ilgisi üzerinde*" eski düşünür ve yazarlarımızın görüşlerini dile getirmeye özen göstermesidir⁷⁰. Çünkü devlet; yönetmek, hükümet kurmak ve millet işlerini yürütmek öteden beri bilim ve fikir adamlarımızın üzerinde düşündükleri ve türlü görüşler ileri sürdükleri konular olmuştur⁷¹. Yine bu bağlamda Doğu uygarlığı çevresine mensup uluslar topluluğunda da düşünürler toplum düzeninin sağlıklı bir biçimde yürütmesini sağlamak amacıyla bir takım ahlak ve siyaset kitapları yazmış ve bu konuda bazı esaslar koymuşlardır.

Tarihimizin her döneminde bir kısım düşünürler, dönemin tarihçi ve sos-

67 M. Tayyip Gökbilgin, "XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerası", *Türkiyat Mecmuası*, IX, (1946-1951), 35-46; aynı yazar, "Yavuz'un Şehzadeliği ve Bir Mektubu", *Dünya*, 16 Mart 1954, 736; aynı yazar, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irak'ın Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fıtuhatı", *Belleten*, 83 (1957), 449-482. 40 levha; aynı yazar, "1840'dan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Mesclesi ve Dürziler", *Belleten*, 40 (1946), 641-703.

68 M. Tayyip Gökbilgin, "Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar", *Tarih Dergisi*, 11-12 (1955), 11-50; aynı yazar, "Rüstem Paşa", *Dünya*, 2 Şubat 1954, 695 ve 9 Şubat 1954, 701. Krş. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İstanbul, İnkılap, 1985, ikinci baskı, 87, 111, 132, 157.

69 Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülasa-i Mezâmin-i Defter Divan*, İstanbul, 1979, 3-40.

70 M. Tayyip Gökbilgin, "Ahlak ve Siyaset", *Vatan*, 22 Nisan 1960, 6805.

71 M. Tayyip Gökbilgin, "Devlet Adamı", *Vatan*, 17 Kasım 1961.

yologları, toplum ve devlet yaşamının türlü ceplerini incelerken bozuk ve aksak yönleri eleştirel bir gözle görmekten, olaylar üzerine eğilerek bunun muhasebesini yapmaktan ve sorumlu gördüklerini bazan ima ile bazan da açıkça ortaya koymaktan geri kalmamışlardır⁷². Gökbilgin'e göre eski düşünürlerin kimi öğütleri, fert ve toplum yaşamı için salık verdikleri ahlak ve siyaset ilkeleri arasında büyük bir kısmının bugünkü değer yargılarımıza göre de geçerli buldukları ve bizi etkileyen niteliklerini korumakta olduklarını belirtmek yerinde olsa gerekir⁷³.

Gökbilgin, değişik yazılarında bu ahlak ve siyaset bilginlerinin görüşlerinden örnekler vermiş, fakat en çok Kâtip Çelebi üzerinde durmuştur. Gökbilgin, Kâtip Çelebi'yi "*devrinin ıslahatçı-mütefekkeri*" olarak değerlendirmektedir⁷⁴. Çünkü onu, o zamana kadarki ıslahatçılardan ayıran ve daha da yükselten üstün nitelik, Kâtip Çelebi'nin devlet yönetimindeki yapıcı düşünceleri yanında, toplumun manevi cephesini ıslah etmek çabası, "*fikir ve zihniyet inkılabı yapmak hususundaki azmidir.*" Onun bu alandaki eseri "*Mizanü'l hak fi ihtiyari'l ahak*" adlı küçük fakat önemi çok büyük olan eseridir. K. Çelebi eserinde temel bilimler ve felsefenin savunuculuğunu yapmış, dönemin tutuculuğundan yakınmıştır. Eserde savunduğu düşünceler, Kâtip Çelebi'yi "*o devirde serbest tefekküre hürmet ve muhabbet besleyen bir münevver adam, hür fikirli, liberal bir mütefekker olarak göstermektedir.*" Gerçekten Kâtip Çelebi, tütün, kahve, uyuşturucu, raks, müzik vb. gibi taassup ehlinin takılıp kaldığı sorunları özgür bir düşünceyle ve akılcı bir yolla çözmeye çalışmıştır⁷⁵.

Kâtip Çelebi'nin bu konudaki ikinci risalesi **Düsturu'l amel li-İslahi'l Halel**⁷⁶ adını taşımaktadır. Eserin girişinde İbn Haldun'un tarih görüşünden oldukça etkilendiği görülmektedir. Buna göre Devletleri, insanlar gibi gelişme, durma ve çöküş devirleri bakımından üçe ayırmakta ve bu devirlerden herhangi birini yaşayan topluma, bünyesine ve koşullara göre gerekli önlemlerin alınmasını salık vermektedir. Raiyyet konusunda ise, kaynağını eski İslam siyaset ve ahlak kitaplarında yer alan ve Kutadgubilig'e⁷⁷ kadar giden ve İbn Haldun'da da bulu-

72 Gökbilgin, "Ahlak ve Siyaset", göst.yer.

73 M. Tayyip Gökbilgin, "Ahlak ve Siyaset İlkeleri", *Ulus*, 13 Nisan 1967.

74 M. Tayyip Gökbilgin, "XVII. Asırda Osmanlı Devletinde İslahat İhtiyaç ve Temayülleri ve Kâtip Çelebi", *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1957, 197-218; aynı yazar, "Kâtip Çelebi, Interprète et rénovateur des traditions religieuses au XVIIe siècle", *Turcica*, III (1971), 71-79.

75 Kâtip Çelebi, *Mizanü'l hak fi ihtiyari'l ahak*, İstanbul, 1281, 1286, 1306. Orhan Şaik Gökyay, *Mizanü'l hak*'ki günümüz diline uyarlayarak yayınlamıştır (İstanbul, Tercüman, 1980).

76 Kâtip Çelebi, *Düsturu'l amel li İslahi'l Halel*, İstanbul, 1280; Krş. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler*, Ankara, İş Bankası, 1982, 233-248.

77 Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat için*, Ankara, 1966, 259-275; Krş. Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alai*, Bulak, 1248; Naima, *Tarih*, İstanbul, 1281, I, 40.

nan adalet dairesini gündeme getirmektedir. Bilindiği gibi bu daire mülk, rical, kılıç, servet (mal), reaya ve adalet arasında kurulmuş olan dengeye dayanmaktadır. Bu unsurlardan birinin bozulması kargaşalığa yol açmaktadır.

Bütün bu çabalara karşın haksızlıklar, bozukluklar birbirin izledi. Buna karşılık Batı'daki büyük gelişmeler karşısında Osmanlı İmparatorluğu bir kısır döngü içinde çalkalandı durdu. Gökbilgin bu konuda şu düşünceleri dile getirmektedir:

*"Batı dünyası XVII.asırda gerek devlet ve idare sahasında gerek ilim ve fikir hayatında büyük hamleler, büyük terakkiler kaydedip bu büyük asrı yaşarken, Osmanlı camiası çok zaman sen-ben kaygısı ile mânasız ve geri temayüllü gayretleri besleyen hırs ve menfaat mülahazaları ile ahlak ve fazilet prensiplerinin zedelendiği bir mecrada çalkalandı durdu."*⁷⁸

Tarik Zafer Tunaya da "Nasihatların küçük dünyası"ndan yola çıkarak, son çözümlemede Gökbilgin'in vardığı sonuçlara paralel görüşler ileri sürmektedir:

*"...Osmanlı devletinin uğradığı her yenilgi ve başarısızlık, hatta bütün bir yıkılma devrinin sebepleri şeriatın uzaklaşımakla açıklanmıştır. Pek az fikir adamı bu gelenekçi kadro dışına çıkabilmiştir. Muazzam bir dünya devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kurduğu teşkilat bu fikirlerin tesiri altında dondurulmuştur. O kadar ki XVIII.yüzyıldan itibaren, İmparatorluğun maruz kaldığı sarsıntıları karşılamak üzere, devlet teşkilatında hiçbir değişiklik yapılmamış, gelenekçi yürüyüş devam etmiştir. "Bozuk düzen" XIX.yüzyılın ilk yarısına kadar süregelmiştir. Batının bu devre içinde ulaştığı siyasi ve anayasa alanına ait merhaleler ise bellidir. Gerçekten medresinin mistik zihniyeti ile yeni dünya meselelerini çözmeye imkân yoktu. Fakat yeni bir dünya görüşüne ihtiyaç vardı. Ancak bu yeni görüşle Batılılaşmak meselesi çözülebilecekti."*⁷⁹

Gökbilgin, Milli Mücadele Tarihi, Atatürk ve Kemalizm

Prof. Gökbilgin'in biyografisini yazarak eserlerinin bir kaynakçasını hazırlamış olan öğrencilerinden Prof. Mahmut H. Şakiroğlu onun tarihin diğer alanlarındaki başarısını Türk Devrim tarihinde de gösterdiğini haklı olarak vurgulamaktadır: *"Aynı başarısını Türk Devrim Tarihi dersleri verirken ve Atatürk inkılabının uygulanması ve yazılmasındaki çabaları medeni cesaret sahibi bir insan olduğunu da kanıtlamıştır, ödün vermeyen bir Atatürkçü zihniyetini bilimsel çalışmaları ve gazete makaleleriyle de ortaya koymaktan çekinmemekle ör-*

78 Gökbilgin, "Ahlak ve Siyaset", göst. yer.

79 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul, Arha, 1996, ikinci baskı, 56.

nek bir davranış göstermiştir."⁸⁰ Gerçekten Prof. Gökbilgin, bütün meslek yaşamı boyunca Milli Mücadele, Atatürk, Cumhuriyet ve Kemalizm konularında tam bir yetkili olarak kalemini kullandığını söylemek hiç de yanlış değildir. Bütün yazıları, çabaları, araştırmaları, savunuları Türk Devrim tarihinde seçkin bir yer tutmaktadır. Prof. Gökbilgin, bütün bunların ötesinde 2 büyük ciltlik araştırmasıyla Milli Mücadelenin başlangıcı tarihine son derece özgün bir katkıda bulunmuştur. **Milli Mücadele Başlarken** başlığını taşıyan eserin birinci cildi, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine kadar olan dönemi kapsamaktadır⁸¹. Bu eserin yazılmasında, o sırada Türkiye İş Bankası kültür yayınlarını büyük bir yetkiyle yönetmekte olan Hasan-Âli Yücel'in "*zahir ve yardımcı*" olduğu anlaşılmaktadır.

Türk Tarih Kurumu, bu yakın ve aynı zamanda çok önemli tarihsel dönem üzerinde araştırma yapılmasını, belge toplanmasını ve bunları inceleme ya da sentez eserleri olarak yayınlanmasını kararlaştırmış, üniversitelerde, yüksek okullarda Türk İnkılap Tarihi derslerini veren üyelerine bir takım görevler vermiştir. Bunun için de Başbakanlık Arşivinde bulunan ve bu yıllara ait olan belgeler üzerinde incelemek yapmak izin ve yetkisini üyelerine tanımıştı.

İşte Milli Mücadele Başlarken adını taşıyan eser böyle bir çalışmanın ürünü olarak Başbakanlık Arşivinde yapılan araştırmaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır: "*10 sene kadar Yüksek Denizcilik Okulunda ve kısmen de Güzel Sanatlar Akademisi ile Teknik Okulda İnkılap Tarihi Derslerini takrire ve Milli Mücadele ruhunu gençliğe telkiye çalışan bir tarihçi sıfatıyla ve Meclis-i Vükela Mazbatalarının 1335 (1919) senesine ait dosyalarını dikkatle inceledikten ve o zamana ait gazeteleri, neşriyatı da gözden geçirdikten sonra o çok müşkül ve karanlık günlerin bir panoramasını Türk Umumi efkârına sunmak istedik.*"⁸² Bu satırlar, Milli Mücadele tarihinin çok geniş ölçüde arşiv malzemesine dayanılarak yazıldığını göstermektedir ve galiba bu tür belgelerden yola çıkılarak yapılan ilk önemli çalışma da Gökbilgin'in eseri olmaktadır. Ancak Gökbilgin bu önemli çalışmasını Türk kamuoyuna sunarken son derece mütevazî bir dil kullanmaktadır.

"Hiçbir iddiası olmayan ve ancak 1919 senesinin bir kısmını, Sivas Kongresine (4 Eylül) kadarki Milli Mücadele tarihini ihtiva eden bu eserin müteakip devirlerini, şartlar müsait olur ve imkân bulunursa, tamamlama ve Türk şehamet ve celadetinin bütün güçlükleri yenerek nasıl aydın bir istikbale yöneldiğinin, kendi görüşümüze göre, bir tahlil ve hülasasına yapmak arzusundayız."

80 Mahmut Şakiroğlu, "Büyük Bir Kaybımız...", *Bellekten*, 180 (1981), 555.

81 M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim Scrisi, No. 5, Ankara 1999, I.

82 Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, I, VII-VIII.

Gökbilgin bu eserinin önemi ve bilimsel değeri bu alanda büyük bir uzman olan G. Jaeschke tarafından hemen takdir edildi⁸³. Ancak eserin beklenen ikinci cildinin çıkması epeyce zaman aldı. Prof. Gökbilgin, bu gecikmeyi elindeki malzemenin yetersizliğine, zaman darlığına, araya başka çalışmaların girmesine bağlamakta ve bütün bunları Hasan-Âli Yücel'e yazdığı bir mektupta açıklamaktadır⁸⁴:

Nişantaşı 26.V.1959

Pek muhterem ve aziz üstadım Efendim;

Neşrine lütfen delalet buyurduğunuz birinci kitabımın tab'ı henüz ikmal edilmeden ikincisi için sizi rahatsız ettiğimden dolayı özür dilerim. Büyük bir anlayışla telakki ve kabul edeceğinizden de emin bulunuyor, bu hususta tam bir güven besliyorum.

Maruzatım ve sebab-i takdimim şudur: Bu sene İş Bankası yayınları serisinde oldukça önemli bulduğum ve geniş bir aydın kitlesini ilgilendireceğini tahmin ettiğim konferanslarımı ve konuşmalarımı, sosyal hayatımıza bir ışık sunmak hevesi ve arzusunu taşıy ve ilhamlarını hep yakın ve uzak mazimizden, tarihimizden almışlardır. Bu itibarla "Tarihimizden İlhamlar" başlığını bu kitap için uygun buldum. Gerçi bu seri içinde ikinci kitabın "Milli Mücadele Başlarken" in ikinci cildi olmalı idi. Fakat şu sırada, elimdeki vesikaların yetersizliği ve yeniden tetkikatta bulunmaya da imkânsızlık cihetiyle, buna hazır değilim. Tahakkuk ettirilmesi icap eden bazı vazifeler deruhde etmiş bulunuyorum. Yarın Ankara'ya hareket edecek olan Aziz Beyefendi ile müsveddelerini gönderiyorum. Bu, yüksek başkanlığımızdaki heyetçe tetkik edilecek ve müspet kararınıza iktiran ederse –ki bunda bir müşkilat ve mahzur göreceğinizi pek tahmin etmiyorum– derhal tarafımdan daktilo edilerek matbaaya verilecek ve tensip buyurursanız bu sene sonuna kadar da neşrine muvaffakiyet hasıl olabilecektir. Aziz Bey, prensip itibariyle kabul ve muvafakatını bildirdi. Ve zannedirim Ahmet Dallı Beyefendiye de bundan bahsetti. Mütebakisi artık zat-ı âlinizin himmetinize kalmıştır. Bunun mümkün merteye en yakın bir zamanda tahakkukuna yüksek müzaheret ve delaletinizi bilhassa rica ve peşinen derin teşekkürümü takdim ederim.

Gelecek hafta, kısmet olursa, Ankara'ya vukubulacak seyahatimde sizi ve Ahmet Dallı Beyefendi'yi herhalde arayacak ve bu mesele için de bizzat rahatsız etmek isteyeceğim. O zamana kadar, alakadarlarla görüşüldükten sonra kararınız hakkında bir cevabınızı alabilirsem çok memnun olacağım.

Bu vesile ile de derin hürmet ve muhabbetlerimin kabulünü rica eder, devam-ı afiyetinizi an samimül kalp dilerim pek muhterem üstadım efendim.

*Hürmetkârınız
T. Gökbilgin*

83 Belleken, 93 (1960), 205-208.

84 Mektup eski harflerle yazılmıştır ve Hasan-Âli Yücel'in arşivinde bulunmaktadır. Mektubun kopyasını almama ve kullanmama izin vercen Yücel'in kızı Sayın Canan Yücel Eronat'a teşekkürü borç bilirim.

Türkiye İş Bankası yayınları arasında Gökbilgin'in sözünü ettiği başlık altında herhangi bir kitabı çıkmamıştır. Fakat Sivas Kongresi'nden Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar olan gelişmeleri kapsayan eserin ikinci cildi, ilkinden daha oylumlu olarak 1965 yılında yayınlanmıştır⁸⁵. Bu ikinci kitabın önsözü de oldukça uzun tutulmuştur. Yöntem ve kaynak açısından ilk ciltte tutulan yoldan farklı bir yol tutulmamıştır. Ancak, *"Bu devir tarihimizin, birçok yönlerinin taşıdığı büyük önemi ile, bugünümüze ve yarınımıza ışık tuttuğu ve tutacağı düşünülürse bu konuyu tekrar ele almak, olayların niçin ve nedenlerini anlamaya çalışmak ihtiyacı kendiliğinden ortaya çıkar."*⁸⁶ O zamanki merkezi hükümetin, haksız davranışlar, işlenen cinayetler ve birçok facialar karşısında –enerjik, imanlı, kendine güvenen ve milletine güvenen bir hareket tarzı yerine– pasif ve korkak tutumunu, bütün gerçekleri ve ayrıntıları ile öğrenmek bütün Türk kuşakları için daima bir ibret dersi olacaktır⁸⁷.

Gökbilgin'in bu önsözü geniş tutmasının nedeni Türk-Yunan ilişkilerinin o zamanki yani kitabın yazıldığı sıradaki konumunu değerlendirmek amacına yöneliktir. Çünkü kitabın yazıldığı sırada Kıbrıs'ta Milli Mücadele yıllarındaki olaylara benzer ve feci olaylar patlak veriyordu.

Milli Mücadelenin muhasebesi görüldükten sonra, yine Atatürk döneminde bir Türk-Yunan dostluğu başlamış ve bu dostluk türlü aşamalardan geçerek daha büyük bir çerçeve içinde bir ittifak ve genel olarak daha yakın ve samimi bir dostluğa ulaşmış ya da böyle bir kanı uyandırmıştı. Ancak İkinci Dünya Harbi'nin bir takım yıpratıcı darbelerine uğrayan ve acı bir iç harp de geçiren bu komşumuzun daha sonra yaralarını sırdıktan, biraz kalkınıp kendine geldikten sonra; bu savaş esnasında eski hesapları tamamen unutarak kendisine dostluk ve yardım elini uzatan Türk milletine karşı tekrar ve zaman zaman kesinleşen aleyhtar bir politika izlediğine maalesef şahit olunmuştur⁸⁸.

Prof. Gökbilgin, bu bağlamda Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde komşumuzun dostluğa zarar verecek zaman zaman kendisinin de tanıdığı olduğu tutum ve davranışlarından örnekler de vermektedir. Burada biz, kısa bir anımsatmada bulunmak istiyoruz: Kitabın yayınlanmasının üzerinden otuz beş yıla yakın bir zaman geçmiştir. Türk-Yunan ilişkilerinde ne yazık ki istenen olumlu bir gelişme olmamıştır. İki ülke Kıbrıs olayları, Kardak krizi, kıt'a sahanlığı vb. dolayısıyla bir savaşın eşiğine gelmiştir. Komşumuzun Batı Trakya Türklerine karşı uyguladığı baskı politikası, Ege adalarını Lozan antlaşmasına aykırı olarak si-

85 M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken Sivas Kongresinden Büyük Millet Meclisinin Açılışına* (4 Eylül 1919-23 Nisan 1920), İkinci Kitap, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1965.

86 Gökbilgin, a.g.e., IX.

87 Gökbilgin, a.g.g. göst. yer.

88 Gökbilgin, a.g.e., XI-XII.

lahlandırması, kıta sahanlığı konusunda adeta fırsat kollaması, Kıbrıs ya da Girit'e S-300 füzelerini konuşlandırma tasarısı ve daha benzeri pek çok gelişmelerdeki uzlaşmaz tutumu, iki ülke arasındaki ilişkilere büyük zarar vermektedir. Dileyelim ki bu ülkeyi yönetmek sorumluluğunu üstlenenler sağduyu sahibi olsunlar ve Türkiye ile kurulacak, artniyete dayanmayan sağlam bir dostluğun Ege Denizini bir barış gölü haline getireceği gerçeğini kabul etsinler.

Öte yandan Gökbilgin, işaret ettiği tarihsel olaylar ve gerçekler karşısında eserinin ikinci cildinin özel bir önem taşıdığını vurgulamakta ve şöyle demektedir: "*Filhakika, bu konuda, gelip geçmiş bu hadiseler, bize, başkaca tek bir şey öğretmekte ve bizi uyarmaktadır. O da milletçe ve devletçe, fert ve toplum olarak, fizik ve moral bakımından çok kuvvetli bulunmamız ve Atatürk'ün Türk Milletine gösterdiği ilk hedefi, çağdaş uygarlık seviyesine bir an önce ulaşmayı gerçekleştirmemizdir.*"⁸⁹

Milli Mücadele Başlarken ikinci cildi, yalnız Anadolu'da değil, İstanbul'daki gelişmelere, sosyal ekonomik ve kültürel konulara da önemli bir yer veriyordu. Eserin yayınlandığı tarihte o günlerin güçlü kalemlerinden biri olan İlhan Selçuk'un kitabın önemini Cumhuriyet gazetesinde yaptığı alıntılarla belirttiğini anımsatmakla yetiniyoruz.

Öte yandan Prof. Gökbilgin, gazete ve dergilerdeki yazılarından anlaşıldığına göre Türk Devrim tarihi konu ve sorunlarıyla ağırlıklı olarak 1954 yılında ilgilenmeye başlamış ve bu ilgisi yaşamının sonuna kadar devam etmiştir. İlk yazılarının "İnkılap Tarihi Konuları" genel başlığı altında çıktığını ve bu yazılarında TBMM'nin açılışından önceki durum⁹⁰, Mütarekede kapatılan partiler⁹¹, Atatürk'ün Samsun'a çıkması⁹², TBMM'nin açılması⁹³ gibi sorunları açıklamaya yönelik olduğunu görüyoruz. Aynı biçimde Gökbilgin'in, bundan sonraki yazıları da özellikle Türk Devrim tarihinin önemli aşamalarının yıldönümlerinde yine çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmıştı. Bu yazılarında Gökbilgin, yukarıda belirttiğimiz bu konularla ilgili iki önemli eserinde olduğu gibi geniş ölçüde arşiv malzemesinden ve özgün kaynaklardan yola çıkmıştır⁹⁴. Atatürk'le ilgili yazılarının bazıları ise bir kaç kez basılmıştır.

Prof. Gökbilgin, Milli Mücadelenin ruhu olan Mustafa Kemal Atatürk,

89 Gökbilgin, a.g.e., XV.

90 M. Tayyip Gökbilgin, "İnkılap Tarihi Konuları: Büyük Millet Meclisi Açılmadan Önce", *Dünya*, 20 Nisan 1954, 771.

91 M. Tayyip Gökbilgin, "İnkılap Tarihi Konuları: Mütareke Devrinde Feshedilen Partiler", *Dünya*, 11 Mayıs 1954, 792.

92 M. Tayyip Gökbilgin, "İnkılap Tarihi Konuları: Atatürk Samsun'da", *Dünya*, 19 Mayıs 1954, 800, II; *Dünya*, 20 Mayıs 1954, 801.

93 M. Tayyip Gökbilgin, "Günün Konusu: 23 Nisan 1920", *Dünya* 23 Nisan 1954, 774.

94 M. Tayyip Gökbilgin, "39'uncu Yıldönümü Günlerinde Amasya Kararları", *Vatan*, 11 Haziran 1958, 6166.

Onun tarihsel birleştirici ve yapıcı rolünü hemen hemen her 10 Kasım'da dile getirmiştir. Çünkü O, hem Milli Mücadele, hem Türkiye Cumhuriyeti tarihiyle özdeşleşmiştir. İstiklal Harbimiz, Milli Mücadelemiz büyük Türk milletinin ve hatta bütün Şarkın hayatında geniş ve derin bir tahavvülün başlangıcıdır⁹⁵. Atatürk, Türk milletine "*müstesna değerinde bir miras bırakmıştır.*" Neydi Atatürk'ün Türk ulusuna bıraktığı miras? Bunun yanıtını Prof. Gökbilgin şöyle vermektedir: "*Bu miras, yüzyıllardan beri hasta adam olmaktan bir türlü kurtulamayan ve nihayet müstevli düşmanların en zalimane ve gaddarca tecavüzlerine hedef olan Türk vatanını kurtarmak ve yine yüzyıllardan beri, bütün gayret ve çabalara rağmen tam manasıyla mahiyetine nüfuz edip içerisine dahil olmadığı Batı medeniyetini, Batı dünyasının müspet kafasını, muasır telakki ve zihniyetlerini Türk milletine mal eden benimseten inkılap şeklinde tecelli*" ediyordu⁹⁶.

Gökbilgin'e göre Atatürk, Tür tarihindeki sayısız ebedi kahramanlar zincirinin son halkasıdır:

*"Türk milleti gibi tarih ve coğrafya bakımından eşsiz bir zenginliğe malik olan bir millet, eski kahramanlarına ilaveten, son asırda kazandığı kelimenin tam mânasıyla büyük bir adam ile, engin tarihinin şanlı menkıbelerini yeniden yaşamış gibi bahtiyar ve müftehir oldu ve gerçekten Türk tarihindeki sayısız edebi kahramanlar zincirinin son halkasını BÜYÜK VE ÖLÜMSÜZ ATATÜRK teşkil etti."*⁹⁷

Atatürk'ü her ölüm yıldönümünde anma, onu, ilkelerini ve ülküsünü daha iyi anlamak ve tanıtmak anlamına gelmektedir. Atatürk'ü anlamak ve tanıtmak yolunda Prof. Gökbilgin'in sürekli çabasını da bugün minnetle anmamız gerekir kanısındayız. Nitekim Gökbilgin, Atatürk'ün 26.ölüm yıldönümünde şu konulara dikkatimizi çekiyordu: "*Atatürk, yirminci yüzyıl düşüncelerinin hakim olmasını, halkın ve büyük kitlenin uyanmasını hedef tutan çağdaş uygarlık ilkelerinin Türkiye'de zafere ulaşmasını öngörmüştü... Yine Atatürk, ülküsü millettimize, Şark Ortaçağından ve iskolaştığından kurtulma, eşit hak ve şartlarla, müsbet ve ileri Batı uygarlığına ve zihniyetine girme misyonunu vermiş, bu istikamette kesif bir teşebbüs ve mücadele yolunu açmıştı.*"⁹⁸ Başka bir deyimle Tanzimatçılar tarafından başlanılmış ve taassuba, geriliğe ve bilgisizliğe karşı açılan büyük manevi savaş, ilk olarak Atatürk'ün hamleleriyle başarıya ulaşmıştır⁹⁹.

Prof. Gökbilgin, Atatürkçülüğün ölçüsünün belirlenmesi ve Atatürkçülü-

95 M. Tayyip Gökbilgin, "İnönü Şhitleri İhtifali", *Vatan*, 21 Haziran 1958, 6176.

96 M. Tayyip Gökbilgin, "Atatürk ve Devrimler", *Vatan*, 10 Kasım 1959, 6673; aynen, *Vatan 1960 Yılığ*, 449-452; tekrar, *Kemalizm*, 135 (Ekim 1973), M-K; tekrar, *Kemalizm*, 171 (1976), 6-7.

97 M. Tayyip Gökbilgin, "Ölümsüz Ata", *Vatan*, 10 Kasım 1961, 6252, aynen, *Kemalizm*, 1/3, (1962), 6.

98 M. Tayyip Gökbilgin, "Atatürk İlkeleri ve Atatürk Ülküsü", *Türk Yurdu*, IV/308 (1965), 3-5.

99 M. Tayyip Gökbilgin, "Atatürk İlkeleri", *Kemalizm*, IV/47 (1966), 2-3.

gün felsefesinin açıklanması gerektiği inancındadır ve dahası bunu zorunlu görmektedir. Onun bu konudaki bir yazısı üzerinde biraz durmak istiyoruz¹⁰⁰:

Prof. Gökbilgin sözünü ettiğimiz yazısında öncelikle gerçek Atatürkçü-sahte Atatürkçü gibi bir kavram kargaşası üzerinde durmaktadır. "*Günümüzde Türk toplumunda her çeşit politik, sosyal ve ekonomik görüş sahibi aydın ve siyaset adamı Atatürkçü olduğu iddiasındadır. Sağ, orta ya da sol fikirleri savunanlar Atatürk'ün yolunda yürüdüklerini, devrimlere bağlı olduklarını ileri sürerler ve kendilerini gerçek Atatürkçü, karşısındakileri de sahte Atatürkçü olarak vasıflandırırılar. Bunların dışında, Atatürk ve devrimlerini bütünü ile ya da kısmen benimseyenler, fakat, hal ve şartlar elverişli görünmediği ve kanuni müeyyideler de bulunduğu için, bunu açıklamaktan çekinen kimseler ve çevreler, sayıları az da olsa mevcuttur...*" Gökbilgin'e göre, çeşitli Atatürkçüler üzerinde durmak ve gerçek Atatürkçülüğün kıstasını (CRITERIUM) tespit etmek, böylece Atatürkçülüğün ve Atatürk devrimciliği felsefesini yaymak, bugün toplumumuzun çok ihtiyaç duyduğu bir keyfiyettir. Gökbilgin koyu kapitalist bir düzeni şiddetle savunanlarla, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden başlayarak siyasal, ekonomik ve her türlü bağımsızlığı büyük bir taassupla savunan CHP içinde son zamanlarda meydana çıkan, sol ve ileri-devrimci fikirlere karşı adeta bir cihat ilan edenler de Atatürkçü bir yolda olduğunu ileri sürmektedir. Oysa her şeyden önce bilmek gerekir ki, Atatürkçü olmak onun devrimci vasfını samimiyetle kabul etmek ve buna bağlı kalmakla mümkündür. Gökbilgin, bu bağlamda Atatürk'ün konuşmalarından örnekler vermekte ve bu konuşmalarındaki devrimci söyleme dikkati çekmektedir. Bu örneklerden sonra şöyle demektedir:

"Görülüyor ki, milli ülkü kalkınma yolunda devamlı bir devrim hareketidir, yenilik zorunluluğu vardır, bunun karşısına çıkacaklar, yıkılacak ve yenileceklerdir. Bu, aynı zamanda, insanlığın kaderi ve gelişmesinin gereğidir, beka vetiresidir. Diğer yandan Atatürk asla oportünist değildi ve kurduğu, yönettiği siyasi teşekkülün de bugünkü hizipçilerin davranışları şeklinde nabza göre şerbet vermesini hiç istemezdi." Gökbilgin burada, Atatürk'ün İzmir'de 1931'de CHP kongresinde söylediği şu söze dikkati çekmektedir. "*Gayemiz, bütün hayatımızı hakiki hedeflere sevk etmek ve en nihayet millete bir gün eli ile tutacağı gerçek maddesi eserler vermektir. Partimizin sözleri herkesin hoşuna gidecek sözler değil, fakat milleti yükseltecek hakikatlar olacaktır."*

Gökbilgin sözü kendi zamanına getirmekte ve Atatürkçülüğün sosyal sınıflar arasındaki dengesizliği gidermeye yönelik ekonomik siyasetinin hâlâ geçerli olduğunu vurgulamaktadır. "*Halkın özellikle köylü ve işçinin, bütün aldatmacı siyasi edebiyatına rağmen gelişmemiş bir memleketin perişan ve cefakes*

100 M. Tayyip Gökbilgin, "Atatürkçülük ve Felsefesi", *Ulus*, 18 Mart 1967.

yurttaşın kalkınmasını ve refahını sağlayacak bilimsel yol, Atatürk'ün olduğu gibi bizim de ülkümüzdür. Bu yol şu ya da bu tür toplumcu bir karakterde olsa bile... Atatürk sosyalist değildi demek tarihi gerçeklere tamamen uygun bir görüş sayılamaz. Hele onun partisi asla sosyalist olmayacaktır diye bir iddiada bulunmak bir kehanetten ileri geçemez ve tarihi tekâmülü inkâr etmek ve tarihin akışına gidişine karşı çıkmak demek olur..."

Prof. Gökbilgin, her fırsatta Atatürk'ün devrimci yönünü vurgulamak gereğini duymuştur. Onun en büyük çabasının da halka inmek olduğunu dile getirmiştir:

"Atatürk'ün en büyük çabası aydınların halka doğru inmesi yolunda çalıştığımız büyük mefkûreyi halka anlatması idi. Halka anlatılacak şey, elbette, bizzat halkın çıkarlarını koruyacak ve onun gerçek hakimiyetini sağlayacak düzenin kurulması, yerleşmesi idi."¹⁰¹

Şunu da unutmamak gerekir ki Atatürk'ün önderliği altında girilen ve başarılan büyük işler aynı zamanda bu kültür devrimi idi: Öğrenim kurumlarında birlik, eğitimin öğretimin özellikle ulusal bir karakter alması, Türk hukukunun skolastik yörüngesinden çıkarılarak çağdaş ve medeni bir niteliğe kavuşturulması ve bu arada Medeni Kanunla kadınlara sosyal ve kültürel hayatta aktif bir rol verilmesi, kadın haklarının tanınarak siyasi haklara sahip ve bu alanda erkekler ile eşit bulunmaları, Türk Dili ve Tarihi alanındaki devrimleri birinci planda sayılabilecek olanlardır.

Prof. Gökbilgin bu bağlamda, Atatürk'ün önderliği altında başarılan kültür devrimi kavramının içine, onun, insanlar ve milletler arasında, özellikle tarihsel bağlarla birbirlerine çok yakın olan uluslar arasında kardeşlik ruhunun ve barış ülküsünün amaç olarak bilinmesi hakkındaki görüşlerin de girebileceğini işaret etmektedir¹⁰².

Gökbilgin ve Ulusal Tarih ve Tarih Bilinci

Prof. Gökbilgin, tarih bilincinin, bir ulusun bilim ve toplum yaşamına yön veren temel öğelerden biri belki de birincisi olduğu üzerinde önemli durmaktadır. Biri insan topluluğunun ulus olabilme niteliği en fazla bu bilince sahip bulunmakla sağlanabilir. Batıda Rönesanstan başlamak üzere Batı uygarlık dünyasının, ulusal tarih bilincine doğru yöneldiği görülmektedir. Nitekim Batı uygarlığına bağlı ülkelerde ve uluslarda bu bilinç genel ve kapsamlı bir çehre almış

101 M. Tayyip Gökbilgin, "Atatürk'ü Anlamak", *Ulus*, 28 Ekim 1967; ayrıca krş., aynı yazar, "Devrimci Atatürk", *Ulus*, 10 Kasım 1967.

102 M. Tayyip Gökbilgin, "Türk Toplumunda Bir Kültür Devrimi Olarak Devrimcilik", *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi*, Ankara, 1972, 7-12.

ve kökleşmiştir¹⁰³. Oysa bizde Türk Rönesansının Batı'da olduğundan çok geç zamanlara kalması yüzünden ulusal tarih kavramının ve onun toplum yaşamında yarattığı bilincin geçmişini eskiye götürmek olanaklı görünmemektedir. Gerçi arasıra buna işaret edecek tarihsel kayıtlar yok değildir. Ancak Osmanlılık bilincinin hattâ İslami bir topluluk olma niteliğinin ulusal tarih bilinci üzerinde tutulduğunu her zaman kabul etmek gerekir.

Gökbilgin, böyle bir bilincin, "Milli Tarih" kavramının XX.yüzyıl içinde bilimsel yol ve yöntemlerle ortaya çıkan kurumların çabalarıyla oluşmaya başladığını kabul etmektedir. Bunlardan birincisi Türk Tarih Encümenidir ki, uzun ömürlü olmamıştır. Ancak ikincisi yani Türk Tarih Kurumu Atatürk'ün geniş ve derin görüşüyle daha büyük ölçüde ulusal bir kimlik kazanmıştır.

Prof. Gökbilgin, tarih bilincinin bir tarih felsefesiyle desteklenmesi gerektiği kanısındadır. Çünkü insan gerek kendi yazgısını, gerek bir parçası bulunduğu insanlığın yazgısını derinden derine düşünmek zorundadır. İnsan kendi varlığını sorgularken bu soruların doğal bir uzantısı olarak felsefe nedir? Tarih nedir? Medeniyet nedir? gibi sorularla karşı karşıya kalır ve bunlara yanıtlar bulmaya çalışır. Böylece insanın varlık nedeni, yaşadığı ortam ve koşullar, hayat ve akıbeti ta başlangıcından itibaren ele alınmak ve bunlara yanıt aranmak suretiyle doğru ve isabetli bir hüküm ve sonuca ulaştırılabilir¹⁰⁴.

Prof. Gökbilgin, tarih bilincinin sürekli bir araştırmayla kökleşeceği inancını taşıyordu:

*"Bu tarih ve medeniyetin unsurları, malzemesi ve vesikaları ancak çok dikkatli ve devamlı bir inceleme, bunlar arasında münasebet kurma ve sonra da doğru ve ileri netice çıkarmakla aydınlığa kavuşur. Türk milletin tarih ve medeniyet hazinelerinden birini daha tanımaya, anlamaya, takdir ve hayranlık duyguları ile karışık bir gurur beslemesine hizmet eder..."*¹⁰⁵ Gökbilgin bu bağlamda Bölgesel Tarih ve Arkeoloji derneklerinin ülkemizde de kurulmasını salık vermektedir. *"Çünkü yurdumuzun çeşitli yörelerinin en eski çağlardan itibaren taşıdıkları tarih ve arkeoloji değerleri ve hatıraları etrafında, ilim ve kültür adamlarından kurulacak bu türlü derneklerin hizmetleri, nesilden nesile bırakacakları kültür mirası ölçülemeyecek kadar büyük olacaktır."*¹⁰⁶

Prof. Gökbilgin, tarihsel yapı ve anıtların tarih bilincinin oluşmasında taşıdığı değeri tek tek dile getirenlerden biridir. Gerek yurt içinde gerek yurt dı-

103 M. Tayyip Gökbilgin, "Milli Tarih", 27 Nisan 1954, 778.

104 M. Tayyip Gökbilgin, "Felsefe ve Tarih", *Vatan*, 11 Temmuz 1958, 6223.

105 M. Tayyip Gökbilgin, "Günün Yazısı: Serviler", *Vatan*, 8 Ekim 1961, 6924.

106 M. Tayyip Gökbilgin, "Bölgesel Tarih ve Arkeoloji Dernekleri", *Ulus*, 9 Şubat 1967.

şında gezdiği, dolaştığı yerlerde bu eserlerle yakından ilgilenmiş, zaman zaman bunların perişan durumlarını da dile getirmekten geri kalmamıştır¹⁰⁷.

Ülkemizin en büyük zenginliklerinden birinin bu tarihsel yapı ve anıtlar olduğuna şüphe yoktur. En eski çağlardan beri yüksek medeniyetlerin beşiği ve alanı olan yurdumuz, yeraltı ve yer üstü hazineleri bakımından hatırı sayılır zenginlikte ve dikkate değer özelliklerdedir. Ancak bunları tanımak, bilmek, bilim ve sanat anlayışının ışığı altında değerlendirmek gerekir. Bunun sayılamayacak kadar çok yararları vardır. Bugünkü kuşaklar, son derece ağır ve oldukça güç bir görevin yerine getirilmesi sorumluluğuyla karşı karşıyadır. Çünkü "En aşağı son yüz senelik süratli gerileme devriminin tahriplerine ve bakımsızlıklarına kurban olan tarihi anıtlarımızın şuurlu ve metodlu şekilde ihyası, restore edilmesi, bir hayatîyet fonksiyonu kazanmaları ve bunun mümkün olduğu kadar süratle başlanması dâvası, bugün toplum hayatımızın en önemli meselelerinden biridir."¹⁰⁸

Bunun tek çaresi ise bu anıtlarımız hakkındaki bilgilerimizin, anlayışımızın tam ve mükemmel olmasında ve çok kapsamlı, pek fazla sorunlarla dolu güç konuda bilinçli, planlı ve devamlı şekilde bütün resmi ve hususi çalışmaların düzenlenmesi, verimli bir hale getirilmesindedir¹⁰⁹. Bu uğurda harcanacak çabalar ve elde edilecek başarılar gelecek Türk kuşaklarının minnet ve şükranını kazanacaktır¹¹⁰.

O, büyük bir tarihçi, büyük bir bilim adamı olduğu kadar yüce bir insandı.*

ABSTRACT

This study examines history profession in the republican era and T. Gökbilgin's position and works in this era. Writer takes into consider features of history profession in the republican era related with circumstances of the period to express conditions that Gökbilgin grew up in. Then Gökbilgin's importance and works are researched in the large.

107 M. Tayyip Gökbilgin, "Abidelerimizin Bugünkü Hazin Hali, Sivas-Divriki-Malatya", *Bilgi*, 69 (1953), 11-12; aynı yazar, "Vefa Kültür Muhiti", *Bilgi*, 71 (1953), 10-11; aynı yazar, "Yunanistan'da Türk Eserleri -Bir Seyahattan İntibalar-", *Bilgi*, 76 (1953), 1-3; aynı yazar, "Bir Seyahattan Hatıralar ve İntibalar, Gümölcine'de Mevcut Türk Eserleri", *Bilgi*, 81 (1954), 14.

108 M. Tayyip Gökbilgin, *Vatan*, 4 Ocak 1962, 6312.

109 Gökbilgin, *göst. yer.*

110 M. Tayyip Gökbilgin, "Tarihi Anıtlarımız ve Yüksek Kurul", *Ulus*, 25 Şubat 1967.

* Benim bu konuşmam sırasında hazır bulunan ve Gökbilgin'i daha yakından tanıyan Prof. Dr. Nejat Göyünç, hocanın bilim adamı ve insan olarak çeşitli yönlerini, gözlem ve anılarına dayalı olarak dile getirdi. Kendisine burada teşekkürü borç bilirim.